

Sivilleşme

Muharrem BALCI

Giriş

İhtilal Anayasalarının ve militarizmin karşısında savunulan sivilleşmenin üzerinde çok az şey konuşuldu. 90 yıldır talip olunan batılılaştırma projesinin militarizm yerine liberal politikalarla gerçekleştirilmesi yanulsamasını da aydınlar olarak henüz konuşamadık. Sivilleşmenin "sivil toplum"un güçlen(diril)mesi ile mümkün olabileceği de henüz tam anlamıyla aydınımızın gündemine girebilmiş değildir. Özellikle de siyasilerimizin ve cemaatleşmiş sivil toplum örgütlerimizin gündeminde ise hiç yer almamaktadır. Hâlbuki güçlü bir sivil toplum özgürlüklerin teminatı olma yolunda çok önemli bir adım olacaktır. Kendi olamayan ve kendisini her daim devletin ianesine muhtaç hisseden yardım kuruluşları, dernek, vakıf, oda, platform gibi sivil toplumu çağrıştıran zeminler, siyasi kültürün gelişimine ve arzu edilen sivilleşmeye de katkı sağlayamaz ve sağlamamaktadır da.

Türkiye'nin gündemine birazcık olsun nazar edenler görmekte-dirler ki, devletin icraatları sivil toplumun gözü önünde gerçekleşmekte, sağcılaşan, düzenle düz olmaya çalışan, devletin ianeleriyle geçinen bazı STK'ların ise bu icraatlara karşı bir sözü bulunmamaktadır. Devletin, idarenin icraatlarına karşı hakkı dile getirmeye çalışanlar, cılız da olsa sivil itaatsizlik eylemleri, 'sen yapma bari' ötelemesiyle susturulmaktadır.

Türkiye'de devlet gözlüğü ile bakıldığında sivil toplum kuruluşunun çok fazla olduğu görülecektir. Ancak Batı'daki durumla mukayese edildiğinde Batı'da bir kişinin birden fazla sivil toplum kuruluşu üyesi olduğu da görülecektir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının sayısal çokluğu sivil toplumun var-

lığına delalet etmez. Sivil toplumun varlığı, insanların ve STK'ların devlet ile olan ilişkilerinde aranır. Örnek olarak; vakıf üniversitelerinin, birer sivil toplum kuruluşu kurumu olmalarına karşılık YÖK'e bağımlı ve devletin iki dudağı arasında olmaları sivil toplumda gelinen aşamanın göstergesidir.

Aynı şekilde birçok ticari kuruluşun, medyanın da 'yandaş', 'candaş' şeklinde vasıflandırılmaları ve bu vasıflandırılmanın bu kuruluşlar tarafından da içselleştirilmesi sivil toplumda hangi aşamaya geldiğimizin işaretleridir. Buna karşın, hem ülke yönetimine katkı hem de özgürlüklerin teminatı olması bakımından güçlü ve devletten bağımsız bir sivil toplum çok önemli bir açılım olacaktır. Sivilleşme bakımından da, devletten bağımsız, kendi göbeğini kendisi kesebilen, ülkenin gündeminde yer alabilen sivil toplum olgusu anlamında büyük adımlar atılması gerektiği açıktır.

Türkiye'de siyasi sistem çoğulculuk ve çok partili esasa dayanmaktadır. Ancak öteden beri iktidarların kendilerini öncekiler gibi devlet olarak görme istekleri, icraatları, ifade ve örgütlenme özgürlükleri üzerindeki sınırlamalar, farklı siyasi görüşlere tahammülsüzlükler, biber gazı ikramları(!), seçim barajlarının devam ettirilme düşünceleri ve daha nice uyumsuzluklar, çoğulculuğun henüz içselleştirilemediğini göstermektedir. Ayrıca, çoğunluk sisteminden anlaşılanın, çoğunluğu sağlayanın mutlak doğru düşündüğüne dair yanlış anlamadır. Allah'ın "Asra andolsun ki insanların çoğunluğu hüsrandır" ayeti de hükümet-iktidar-devlet sürecinde unutulmuş görünüyor.

O halde, Türkiye'de oluşması arzu edilen

sivil toplum olgusunun, yeni bir bakış açısı üzerinden yeni bir anayasa ve hepsinden önemlisi halk kitlelerinde idarenin işlem ve eylemlerine karşı bir sivil itaatsizlik bilincinin yerleştirilmesinden geçtiği açıktır. İdareye, devlete düşen de, sivil toplumun kapı kulu ve yanaşma zihniyetinden soyutlanmasını sağlayacak düzenlemeler yapmasıdır. Bunu devletten değil, devleti oluşturan kurum ve kuruluşların aramızdan çıkan yöneticilerinden beklediğimiz izahtan varestedir.

Tebliğimizde Sivilleşmede Tarif, Tarih ve Konu, Sivilleşme Alanlarını örnekleri ile birlikte ele alıp, bilahare Sivilleşmenin Konusu'nu (insan ve ilişkilerini) ve günümüz insanı üzerinde uygulanan Dönüşüm Projelerini irdeleyeceğiz. Zira sivilleşme konusu bizim için bir bilgilendirme konusu olduğu kadar eleştirel bir konudur da. İçinde eleştirilerimizi de barındırdığı için sivilleşmede bizleri bekleyen tehlikeleri, dolaylı olarak da önerilerimizi tebliğimizin son bölümüne koymuş olduk.

Tebliğimizde gerek sivilleşme alanlarına ve sonuçlarına dair tespit ve değerlendirmelerimizin, gerekse tebliğin tümü üzerinde iddia ve önermelerimizin sivilleşme alanlarından Hukuk bölümünün Özgürlük bahsinde işlediğimiz "insanın ilişkileri"ne dair görüşlerimiz kapsamında değerlendirilmesini arzu ederiz. Konumuz sivilleşme, sivilleşmenin muhatabı da bir yönüyle devlet diğer yönüyle de insan olduğuna göre insanın ilişkileri bu kapsamda başat kriterler olarak alınmıştır.

Son olarak, bu Tebliğimizde ifade ettiğimiz bazı iddia ve söylemlerimiz, daha önceki yıllarda birçok hukuk ve eğitim zeminlerinde sunduğumuz kitap ve tebliğlerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Kaynakçada zikredilen tebliğlerle birlikte değerlendirilmesinde yarar umarım.

Tarif ve Algılama

Genellikle siyasal sistem üzerindeki askeri vesayetin kaldırılması sivilleşme olarak ifade edilmektedir. Ancak sadece askeri vesayetin kalkması sivilleşme için yeterli değildir. Sivilleşme olgusundan bahsedebilmek için sivil toplum anlayışının ve olgusunun da geliştirilmesi gerekir. Aksi halde, askeri vesayeti kaldırırken, yerine göre kendisini her türlü devrim ve değişimin öncüsü sayabilecek sivil

bürokratik vesayete kapı aralamış olabiliriz. O halde sivilleşmeden kastımız, sadece kurumsal ve kuramsal olarak sivilleşme değil, bilinç düzeyinde bir sivilleşmeden bahsetmemiz gerekecektir.

Sivilleşme, herhangi bir otoritenin etkisinde kalmaksızın ve belirli kalıplara sığmayacak şekilde esnek ve farklılıklara açık olma halidir. Sivilleşme sadece biçimsel bir dönüşümü değil, zihin, duygu ve davranış olmak üzerine oturtulmuş hali ifade eder.¹ Dolayısıyla sonradan kazanılan bir özellikten bahsediyoruz demektir. 'Sonradan kazanılan' ifadesi, sivilleşmenin bir karşıtının bulunduğu veya sivilleşmenin bir karşıtlık üzerine kurulduğunu anlatır. Sivilleşmenin öznesi insan ve davranışları olduğuna göre, sivilleşme her tür insan için geçerli olabilecek bir kazanımdır. Bunun aksi de mümkündür. Kazanım ve karşıtlıklar söz konusu olduğunda da önümüze öğretim-egitim sorunu gelmektedir. Bir başka ifadeyle sivilleşme bir eğitim sorunudur aynı zamanda.

Sivil toplum ve STK kavramlarına, uluslar arası sistemin liberal yönlendirmesiyle değil de, sivil itaatsizliği temel alan bakış açısıyla, düzen karşıtı fakat arızî olmayan muhaliflik penceresinden, bir başka deyişle karşıtlarının kurumlarını meşrulaştırmadan bakıyoruz. **Sivil toplum bu coğrafyanın ve toplumumuzun ürettiği bir kavram değildir.** Kimilerine göre **kirlenmiş bir kavram** (Ali Bulaç), kimilerine göre **oryantalist bir kavram** (Yasin Aktay), kimilerine göre de anlamı çeşitlendirilmiş, **içinde hem sivil toplum hem uzmanlık olan tartışmalı bir kavram**(Koray Gümüş) dir.

İlahi olmayan her kavramın istendiğinde içinin farklı bir şekilde doldurulabileceği gerçeğinden de hareketle sivil toplum kavramını artık reddedilmesi mümkün olmayan, fakat içeriği değiştirilebilen bir kavram olarak kabul edebiliriz. Pragmatik olarak da değerlendirilebilecek bu bakış; red mantığı ile başa çıkamayacağımız bir kavramın içi boşaltılıp yeniden doldurularak sivil toplum çalışmalarına katkı sağlamayı ve duyarlılıkları rant beklentisi içine girmeden aslı mecrasında tutmayı sağlayabilir. Adını ve gelişini belirleme şansımız olmadığı halde her yanımızı kuşatan

1] Rüştü YESİL, *Sivilleşme ve Eğitim Üzerine*.

sivil toplum çalışmaları, toplumumuzun tarihsel gerçeklikten gelecek tasavvuruna doğru yürüyüşünde katkı sağlayan unsur haline gelebilir. Yasin Aktay'ın deyiimiyle kavramı ödünç olarak kullanabiliriz.

Gönüllülük temelli sivil toplum çalışmalarını sadece belirli alanlarda teşvik edilmektedir. Kotarılan siyasi ve hukuki sisteme entegre olmaya müsait olmayan yapılanmaların gönüllülüğü 'sistemin olumsuzluklarına karşıtlık' şeklinde değil, sadece insanlara yardım düzleminde tutulmaktadır. Özellikle de iktidarlar, evvelce yandaşları olan sosyal ve hayır amaçlı kurumları bu kapsamda büyütebilmektedir de. Böylece gerçekte hükümet dışı kuruluş olarak kendini tanımlayan bu yapılanmalar bir müddet sonra sadece bir hayır kurumu olarak sistemin kurumlarını meşurlaştırmada kullanılabilir. Bu belki de, sivil toplum kavramını üreten modernitenin ulus devlet bağlamında gerçekleşmesini istediği sonuçtur.

Liberal proje, özgürlüğün ve eşitliğin herkese istenildiği kadarını vermeyi amaçlayan proje olmadığı halde, özgürlük talepleriyle liberal projelerden nem'alanen sivil toplum kuruluşları, bir müddet sonra kendilerine göre özgürlük imkânı sağlayan düzenle düz olarak hayatietini devam ettirmektedir. Bu gelişme bir bakıma sivil toplumun kendi kendini yok etmesidir.

Sivil toplum kavramının terimsel karşılığı "non government organizations" olarak literatüre geçmiş olmakla birlikte bu kavram dilimize "hükümet dışı örgütler" şeklinde girmiştir. Ancak bu kavramın çevirisini "hükümete karşı örgütler" ya da "devlete karşı örgütler" olarak yapanlar da bulunmaktadır.

Bu şekilde çeviriler kavramın eleştiri nitelikli olmasına dayanmaktadır. Ancak bu çıkışın sadece devlete ve devlet işlemlerine karşı yapıldığı söylenemez. Örnek **Bergama köylülerinin** mücadelesidir. Bergama Köylüleri altın madeni işleten yabancı kuruluşa karşı örnek bir sivil toplum mücadelesi göstermişlerdir. Bir başka örneği de, **Tüketici Hakem Heyetlerinde** sivil toplum kuruluşlarından bir temsilcinin bulunmasıdır. Tüketici birliklerinin tüketiciler adına yürüttüğü mücadele sonuçta yasal bir zorunluluğa dönüşmüş, Hakem Heyetlerine bu birliklerden birer temsilci

konulması sağlanmıştır. Tüketici Hakları mücahedelesini yürüten sivil toplum kuruluşları hakem heyetlerinde yer alarak, öncelikli işlevi devletin ve özel kurumların tüketici aleyhine işlem ve eylemlerine karşı mücadele iken, ikincil olarak da bir nevi devletle işbirliği yapmakta ve hatta devletin yargı işini daha iyi yapmasına yardımcı olmaktadır.

Devletin ille de yanında veya karşısında olmak gerekmez. Uzağında da olunur. STK'ların veya sivil toplum olgusu taşıyanların devlete izafeten duruşu, devletin kurumlarının yanlış yapmasını önlemek, doğru yapılanların devamlılığını sağlamak veya olası doğru yapılabileceklerin yapılmasını sağlamaktır. Bu durumda devlete karşı olmaktan veya işbirliğinden bahsedilemez. İşbirliği yapılan özne burada insandır, tüketicidir, yani hak sahibidir. Devletin hak sahipliği söz konusu değildir. Devletin sadece yükümlülükleri vardır. Vatandaşın hakları ve yükümlülükleri vardır.

İşte burada dikkat edilmesi gereken nokta bu toplulukların asıl amacının bir eleştiriye gerçekleştirmekle beraber bunun dışında toplumu geliştirecek bir takım faaliyetlerde bulunmalarının olağan olduğudur. Ayrıca eleştiri sadece devlete karşı olmaktan öte yürütme organının herhangi bir ayağına, yargı organlarının tutumuna veya bir siyasal oluşuma veyahut bir başka devlete veyahut da özel bir kuruluşa karşı da yapılabilir.

Sivilleşmenin Tarihi

Sivilleşmenin tarihi devletin tarihi kadar eski sayılabilir. Zira devletin var olduğu yerde bir sivilleşmeden bahsedilebilir. Devlet varsa askeri ve sivil bürokrasiden, dolayısıyla bunların karşısı olarak da sivilden, sivilleşmeden bahsedilebilir. Bu Tebliğimizde sivilleşme tarihi derken, sivilleşmenin son dönemlerde gündemimize girmesinden, bir başka deyişle askeri bürokrasinin, militarizmin ve layüs'el devletçiliğin karşısı bir düşünce ve eylemden bahsediyor olacağız.

Batıda 1960'lı yıllarda, bizde de 1980'lerin başında gündemimize giren 'sivil toplum' kavramı ve olgusu, beraberinde sivilleşmeyi de getirmiştir.

Kimileri için "bize de kumda oynayacak bir yer ayırın, kamusal alanda biz de yer alalım" anlamına gelen sivil toplum olgusu, ki-

mileri için de, “liberal söylem ve politikaların uygulama yatağı” anlamına gelmiştir. Gelişen süreçte sivil toplum ve sivilleşme toplumda kafa karışıklığı oluşturduğu gibi, kahir ekseriyeti oluşturan Müslüman zihnin seküler dogmalarla kirletilmesine de yol açmıştır.

Sivil toplum, esas itibariyle felsefi düzlemde tartışılan bir toplum kurgusudur. Bir arayış, bir tür ütopyadır. Türkiye’de de 1980 sonrasında Batı’dan mülhem bir Sivil Toplumculuk anlayışı öncelikle entelektüel tartışmalarla kendine yer bulmaya çalışmıştır. Sivil toplum kavramı 80’lerden önce ve sonra (12 Mart, 12 Eylül) öncelikle sol entelektüellerce tartışıldı. Bu tartışmaların temel noktası politik topluma yani devlete karşı sivil toplum alanı oluşturmak konusunda yoğunlaşmaktaydı.

Esasen politik toplum ile hesaplaşamamış ya da başarısız olmuş ve itibar kaybına uğramış sol hareket yönünü siyaset dışı bir alana sivil topluma döndürmüştür.

Müslüman camiada da benzer süreç yaşanmıştır. Devletle hesaplaşma sürecinden yenilgi ile çıktığını kabullenen bazı İslamcılar sivil toplumculuğa yönelmişlerdir. Bir nevi kapitalist sistem içinde kaybolmadan yaşama-ya çalışan sivil toplumculuk anlayışı, önceleri Medine Vesikası açılımları ve sistem içinde küçük de olsa bir ‘hareket alanı açma’ ve ‘sıkıntı dağıtma’ girişimleri olarak başlamıştır.

Konunun alfabetesi sayılacak olan Medine Vesikası özelemleri, Özalizm ile kısmen arzuladığı hedefe yönelmiş, sistem içinde kendine yer bulmaya başladıktan sonra sistem içi araçları da kullanmayla başlayarak sistemin payandası olmaya aday hale getirilmiştir. 90’larda başlayıp özellikle de 28 Şubat sonrasında yoğunluk kazanan sivil toplum rüzgârı ise, İslamcı kesimde daha fazla tartışılır oldu ve adeta bu kesim için bir can simidi oldu.

Sözün burasında, gerçekten de temel haklar ve özgürlüklere ilişkin çalışmalarını öne çıkaran ve özveri ile çalışan kurumlarımızın kendilerini STK olarak adlandırmalarına fazlaca takılmıyoruz. Ancak, sadece cemaat yapısını güçlendirmeyi hedefleyen veya politik toplum içinde yer tutmaya çalışan veyahut da siyasi iktidarların ve iktidar yanlılarının da desteğiyle sadece hayır kurumlarına yönelen bir STK çalışmasını, ödünç kavram olarak izlemeye aldığımız STK anlayışıyla bağdaştırma-

madığımızın da altını çiziyoruz

Gönüllü sosyal ve hayır amaçlı çalışmalar 1990’lara kadar sivil toplum kavramı ve olgusuyla birebir örtüşmemekle birlikte mahiyet itibariyle dernekler, vakıflar gibi yapılanmalarla hayatilerine devam etmekteydi. Bir başka deyişle Batı formlarının vurguladığı tarza benzer bir sivil toplum tarihi bu topraklarda da vardı. Ancak bu kurumlar sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılmıyordu. Hatta 1994’e kadar STK kavramı yoktu. Sadece dernek ve vakıf adıyla yapılan çalışmalar vardı. 1994’te Habitat’la birlikte ve özellikle 1996’da STK’ların kendi organizasyonlarıyla düzenledikleri Habitat II konferansı ile STK kavramsallaştırması ve STK’lar gündeme gelmiştir.

STK’ların gündeme gelmesiyle birlikte, geleneksel dernek ve vakıf gibi kurumlarda adlandırmada değişiklik yaşanmasına ve giderek işlevselliklerinin de farklılaştırılmasına, dolayısıyla toplumsal yapı ve siyaset tarzının da değişime uğratılmasına geçilmiştir.

80’li yıllar için ayrıca iyimser bir ifade ile açıklamak gerekirse, “sivil” kavramına tutunmak/tutulmak, biraz da askeri yönetim sonrası dönemde askeri-sivil karşıtlığından kaynaklandı. Burada Ali Yaşar Sarıbay, 1980 sürecinde toplumun depolitizasyon sürecine itildiğini, ardından 1983 genel seçimleri ile birlikte devletin toplumdaki yerinin tartışılmaya başlandığını ve devamında Türkiye’de demokrasinin yeniden tesisi için sivil toplumun var edilmesi gerektiği düşüncesiyle sivil toplum, “askeri yönetimden arındırılmış toplum” olarak anlam kazandı tespitinde bulunuyor.² Kavramın tarihsel ve felsefi bağlamından kopması da bu dönemin şartlarından kaynaklandı.³

Sivil Toplum Kuruluşları

Meşruiyet Algısı

Sivil Toplum Kuruluşu, hukuka ve kendi sivil vicdanına karşı sorumlu, kamu vicdanınca denetlenen örgütlenmiş zeminlere verilen addır. Temel referansı gönüllülük esasına göre çalışıyor olmalarıdır. Kadim kültürümüzdeki karşılıkları ‘vakıf’ ve ‘ahilik’tir.

2] Ali Yaşar SARIBAY, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, s. 119.

3] SARIBAY, a.g.e.

Geleneksel dernek ve vakıfların, “emri bil ma’ruf, nehy-i anil münker (iyiliği emretme, kötülükten sakındırma) ilkesiyle yaptıkları çalışmaların, bu topraklarda STK çalışmalarını önemseyen iyi niyetli yaklaşımların öncüsü olduğunu da vurguladıktan sonra, özellikle 90 sonrası dönemde sivil toplum ve STK olgusunda bir ‘ortaya çıkış’ değil, bir ‘adlandırma’ veya ‘referans-ta’ bir değişiklik yaşandı.

Bu referans arayışının bir nevi meşruiyet krizine çözüm olarak tercih edildiğini söyleyebiliriz. Gerçekten de sivil toplum kabulü, sol kesimin büyük bir kısmında, sol veya İslamcı kesimden gelen liberallerde ve bazı İslamcılarda ‘barsak temizliği’ olarak adlandırılan geçmişe yönelik red olgusunun sonucu oluşmuş meşruiyet krizine bir nevi can simidi olarak gelişti.

Sivil toplum adlandırmasında yakalanan ‘meşruiyet’ algısı, pratikte STK formunun apolitik ve tarafsız bir yapı olarak tercih edilmesi şeklinde yansımıştır. Şu an için STK’lar bazı İslamcı kesimler için bir depolitizasyon, bazı kesimler içinse sistemin içselleştirilmesi işlevi görmektedir. Ve devamında STK uygulamaları bir değiştirme/dönüştürme işlevi gördü. Geçmişteki cemaat/örgüt modelinden rantçı ve iktidar meyvelerinin bir çuvala silkelendiği STK modeline geçiş...

Türkiye pratiğinde sivilleşmenin, sivil toplumun, arzu edilen seviyeye gelemediğini söylerken dikkat çektiğimiz husus, bazı sivil görünümlü yapılanmaların iktidardan veya ranttan pay almak ya da iktidar olmak arzusu ve arayışında olduğunu gördüğümüzdür. Bu gelenek uyumsuzluğu yüzündendir ki devletçi/elit STK’lar vardır. Yani burada ‘yerel karar alma süreçlerine katılım’ amacından çok politik hayata katılma, ekonomik veya siyasi bir iktidar olma ya da iktidarı sürdürme arayışı mevcuttur.⁴

Oysaki sivil toplum ne devletten nemanlanmayı hedefler ne de sadece sınırlı bir kesim için hareket eder. Sivil toplum **vicdanı tüm mazlumları, hakkı zail olmuşları ve insanların tamamını** kapsar. Bu yüzden sivil toplum gönüllülük esasına dayanır. Ancak

günümüzde gönüllülük profesyonelliğe dönüşmektedir. Buradaki profesyonellik gönüllülük esasından tamamen vazgeçilmesi anlamında olmayıp sivil toplum kuruluşlarının artık uzmanlaşmaya yöneldiği anlamındadır. Bu **uzmanlaşma** ise sivil toplum çalışmalarını daha kaliteli hale getirmek ve daha etkili işler yapmayı sağlamak içindir. Böylece sivil toplum kuruluşları ülkemizde artık kendine has bir literatür oluşturmaya başlamış ve eylem ve işlem bazında kendi birikimlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Toplumsal Muhalefet ve Hukuk Denetmenliği

Sivil toplumun gayeleri ve fonksiyonları sadece demokrasiye katılım değildir. STK’ların fonksiyonları arasında demokrasiye katılmak yanında **toplumsal muhalefet ve hukuk denetmenliği** de vardır ve olmalıdır.

Türkiye’deki sivil toplum yapısını göz önüne alarak diyebiliriz ki Avrupa Birliği sürecinde sivil toplum kuruluşlarının daha bir önem kazanacağını ipuçları görülmektedir.

Avrupa Birliği’nin dönem sözcülerinden tutun karar organlarının temsilcilerine varıncaya kadar Türkiye’ye gelenler **sadece siyasetçilerle görüşmekle yetinmiyorlar** zaman zaman siyasetçileri de baypas edip etkili buldukları **sivil toplum örgütlerinin yöneticileri ile görüşüyorlar**. Sivil Toplumdan alınan cevaplar ve talepler doğrultusunda raporlarını kaleme alıp basına ve kamuoyuna açıklıyorlar. Elbet bu durum bazen siyasetçilerin hoşlarına gitmemektedir.

Sorun burada sivil toplum olarak kabul edilen örgütlerin ne kadar sivil toplum oldukları ile ilgilidir aslında. Zira sivil toplum örgütleri, **gönüllülük esasına dayanan** ve ortada gördüğü bir sorunu ortadan kaldırmayı/kaldırtmayı amaçlayan topluluklardır.

Ancak **28 Şubat’ta darbecilerle kol kola** gezen sivil kuruluşlar gibi şimdi de **Avrupa ile kol kola gezmeler** moda ve kârlı hale gelmiştir. Bu durum sivil toplulukların kendi gündemlerini ülke gündemine dayatmalarından çok koluna girdiğinin güdümünü dayatmalarına sebep olmaktadır. Bu ise bazen doğru sonuçlar doğursa da yanlış bir gidişattır. Nitekim sivil toplulukların en önemli görevi olan toplumun gerçek ihtiyacının belirlenme-

4] Muharrem BALCI, Türkiye’de STK’ların Zaafı ve Öneriler, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, *BİRİKİM-LER-II*, İst. 2006.

sinden uzaklaşmış, başkalarının toplumun neye ihtiyacı olduğunu onamaktan (doğum kontrolünün ve kürtajın desteklenmesi gibi) öteye geçememiş ve gerçek amaç ortadan kalkmıştır. Bu sonucu yıllar önce siyasetçiler ve yöneticiler eliyle jakoben bir yöntemle gerçekleştirenler bu günlerde sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yapmaktadırlar.

Ayrıca, gönüllülük esası üzerine kurulu sivil toplum çalışmaları sadece belirli alanlardaki çalışmalarda teşvik edilmektedir. İktidarlar, evvelce yandaşları olan sosyal ve hayır amaçlı kurumları büyütebilmektedirler. Böylece gerçekte hükümet dışı kuruluş olarak kendini tanımlayan bu yapılanmalar bir müddet sonra sadece bir hayır kurumu olarak **sistemin kurumlarını meşrulaştırmada** kullanılabilirler. Aynı şekilde bazı baskı grupları da yandaş STK'lar oluşturabilmektedirler. Bu belki de, sivil toplum kavramını üreten modernitenin ulus devlet bağlamında gerçekleşmesini istediği sonuçtur.

Profesyonelliği esas alarak, yerel insan gücü yerine dış platformların ve örgütlerin parasal gücünü yanlarına alan STK'ların, bir müddet sonra **tabela STK'sına** dönüştüğü görülmektedir. Fakat bunun zararını bu STK'ların hinterlandlarını oluşturanlar ve onlardan beklenti içine girenler görecektir. Bu nedenle STK'ların yerel olması gerektiğine dikkat çekmek istiyoruz.

Halbuki kadim kültürümüzün kadim kurumları ahilik ve vakıflar, hiçbir şekilde devletten nem'alanmak veya siyasi veya ekonomik rant elde etmek gayesiyle değil, hatta bir meslek dayanışmasının da ötesinde toplumsal yaşamı insanlığa göstermesi bakımından örnek kuruluşlardır. Sivilleşme bahsinde gündeme getirilmeyen bu kuruluşlarla ilgili de kısmî bilgiler verebiliriz.

Ahilik Örneği

"Kardeşim" anlamında "Ahi" kelimesini örgütün adı kabul eden bir anlayışın vizyonu, "hep birlikte büyük hedeflere yürümek" mantığına dayanır. Bu yürüyüşte de bireysel ve toplumsal sorumluluk anlayışı esastır.

Ahiler, varlık nedenlerine uygun davranabilmek için önce kendilerinin mükemmel olmaları gerektiğini kabul ederler. İnandırıcı olmak ve hizmet edebilmek için bu gerekli-

dir. Ahilerin vasıfları Ahiliğin tüzüğü sayılan Fütüvvetname'lerde belirlenmiştir. Buna göre Ahi:

"Huyu güzel, namaza devamlı, infak eden, babasına ihsanda ve itaatte bulunan, komşusunu ağırlayan, eline geçeni veren, işlerini güzelleştiren, sözlerinde doğru olan, ameli salih, sır saklayan, ahde vefalı, sevgiye riayet eden, doğruluk ve şeffaflık ilkesiyle muamelede bulunan, yalanı ve riyası olmayan, helal kazanç peşinde olan, harama bakmayan, halka ihsan eden, kendisinden ayrılanları dolaşan, ona vermeyene veren, zulmedeni bağışlayan, kötülük edene iyilik eden, şeriata bağlı, kardeşlerinin haklarını eda eden, komşularına karşı müsamahada bulunan, ihsanlarla keremler eyleyen (cömert), kendilerinden uzak olanı soran, yakındakini dolaşan, hastayı ziyaret edip halini hatırını soruşturan kişidir."⁵

Ahinin üç şeyi bağlanır, üç şeyi açılır:

- Gözü, haram olan şeylere; ağzı, günah olan sözlerle; eli, zulümlere bağlanır.
- Kapısı, konuklara; kesesi, kardeşlerden ihtiyacı olanlara; sofrası, bütün açlara açılır.⁶

Ahiliğin geleceğe ilişkin donanımını oluşturan temel bileşenlerden birisi de '**tasarlanan gelecek**'tir. Tasarlanan gelecek, örgütün hedeflerini ifade eder. Bunun için örgüt her üyesine, bir meslek dalının yanı sıra, toplumsal değerlerle ilgili eğitim verilmesini amaçlamıştır. Meslek sahibi olmayan bir Ahi tasavvur edilemez. Her fert becerisine göre bir mesleğin maharet ve hünelerini kazanır, iş sahibi olur ve sosyal hayata katkı sağlar. Mesleği olmayanın başkalarına faydası olmaz. Toplumun mutluluğu ve gücü, ancak her bireyin bir meslek sahibi olarak toplumsal hayata katkı sağlamasıyla mümkündür.

Şimdi akliselim Ahilik örneğini eğitim-öğretim alanına uygulamaya kalkarsa yararlı bir örnekleme yapmış olacaktır. Zira önümüzde ilkeleri belirlenmiş, yaşanmış bir misyon ve vizyon sahibi bireyler örneği ve bir meslek örgütü örneği bulunmaktadır.

5] <http://www.ahilik.gen.tr/>

6] <http://www.ahilik.gen.tr/>

Vakıflar⁷

Vakıf, menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik ve temellükden alıkoymaktır. Vakıf vücut bulduktan sonra artık o malda vâkıfın mülkiyeti zail olmakta ve bundan sonra vakıf mal gayesine ve vakfedenin şartlarına göre idare olunması icap etmektedir. Belli bir süreye bağlanarak vakıf kurulamaz. Vakıf kurma muamelesinde süreklilik esastır.

Vakfın Sosyo-Psikolojik Gerekçeleri

- “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra nail olamazsınız.” (Al-i İmran Suresi, 92),
- “Allah adl-ü ihsanla emreder.” (Nahl Suresi, 90)
- “Ta ki o mallar içinizde yalnızca zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın.” (Haşr Suresi, 59)

Vakıf kurumu insanoğlunun fitratında var olan esirgeme, koruma ve yardım etme duygularının bir ürünüdür. Fıtrî olması bakımından sadece İslâm dininin dini, ahlaki temellerinden doğmuş ve sadece İslâm'a özgü bir kurum değildir, ancak Müslümanların vakıf kurumuna daha fazla sahip çıkması nedeniyle İslâm kültürüyle özdeşleştirilmiştir.

Vakıf, Müslüman'ın hayat tarzının şekillenmesindeki temel değerlerin hayata geçirilmesi, dünya görüşünün pratiğe dökülmesi anlamında hem kamu sektöründen, hem de özel sektörden farklı bir anlayışla ve nev'i şahsına münhasır bir statüde geliştirilmiş kurumdur.

Vakıf, mükemmel bir toplum yapısının nasıl oluşturulabileceğinin ipuçlarını verirken, her ferdin toplumdaki diğer fertlerden de sorumlu olduğunu, bu dünyada sadece almaya değil bir şeyler katmaya da çalışılması gerektiğini, öldükten sonra da amel defterinin açık olmasını ifade eder.

Vakıf müessesesi insanların içindeki servet teşhiri zaafını terbiye eder. Bu özelliği nedeniyle doğumdan ölüme kadar insanın fitratına uygun davranmayı ve vahiy ile terbiye edilmiş aklını kullanmasını hatırlatır. Bireysel ve toplumsal sorumluluk ekseninde “biz” olmayı, Fatıha suresindeki, “iyya kena'budü ve iyyake nestain” ayeti ile tekil olarak ama çoğul sigasıyla, tek başına olduğu hal ve za-

manda bile herkes için duacı olmayı ve amel etmeyi hatırlatır. Eğitim ve öğretimde sivilleşme konusu gündemimize geldiğinde vakıf kurumu iman-amel bütünlüğünde sürekli bizi diri tutan önemli unsur olmaktadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vakıf bilincini verme-ye çalışmamızın temel deneni budur.

Vakıflar aynı zamanda devletin insan fitratına, vatandaşın genelinin menfaatine aykırı işlem ve eylemlerinde de önemli sivil itaatsizlik kurumlarıdır. Devletin işlemlerinden zarar görenlerin iltica kapısı vakıflardır. Vakıflar tarih boyunca devletin mağdur ettiği insanlara yardımda yarışmışlar, kaçakların ve mahkûmların ailelerinin, devletin sanık veya suçlu ile birlikte cezalandırdığı ailelerinin mağdur olmalarını için yardımlarda bulunmuşlardır.

Vakıf kurumuna günümüzde verilen belki de en büyük zarar, vakıf ruhuna aykırı bir şekilde, sadece vakıf unvanına sahip olmak için kurulmalarıdır.

Maalesef birçok vakıf malı tabiri caizse yağma edilmiş olup, tahsis edildikleri amaçları dışında kullanılmaktadır. Günümüzdeki Veliefendi Hipodromu aslında Vakıf Gureba Hastanesine, hastalara taze sebze-meyve temini için tahsis edilmiş bir vakıf arazisidir. Şimdi ise at yarışları (şans oyunları/kumar) için kullanılmaktadır. Bezm-i Alem Valide Sultan'ın vakfiyesi olan Vakıf Gureba Hastanesi de bir vakıf olmasına rağmen uzun yıllar SSK'nın bünyesinde çalıştırılmıştır. Ayrıca çevresindeki büyük araziler zaman içinde yağma edilmiş, özel mülkiyetlere geçirilmiştir. Bu tasarruflar, devletin vakıf kurumuna yaklaşımını da açık bir şekilde sergilemektedir. Ayrıca İstanbul'un neredeyse yarıya yakın kısmı vakıf arazisi olmasına rağmen, kamu veya özel mülk olarak el değiştirmiştir.

Aynı şekilde günümüzde Vakıf Üniversiteleri adıyla kurulan, aslında birer özel okul şeklinde paralı hizmet veren eğitim kurumları vakıf bilincinin köreltilmesinde birer araç olarak kullanılmaktadır. Öğrencisinden eğitim-öğretim hizmeti karşılığı ücret talep ve tahsil eden kurumların vakıf olarak adlandırılması vakıf kültürümüze, inancımıza aykırıdır. Bu konu ilköğretimden itibaren çocuklarımıza ve gençlerimize –hem de bu kurumlara karşı bir sivil itaatsizlik örneği olarak- öğretilmelidir.

7] Sema DEFNE, Medeniyetin Anası ve Yaratıcısı Olarak Vakıflar, BİRİKİMLER -II, İst. 2006.

Vakıf müessesesi “Halka hizmet Hak’ka hizmettir” düsturunu gerçekleştiren kurumlardır. Osmanlı döneminde;

- mektep ve medreseler eliyle **dil birliği**,
- cami ve mescitler vasıtasıyla **din birliği**
- fethedilen her yerde inşa edilen vakıf eserlerle **coğrafya birliği**;
- ortak kültürün oluşumuna ve gelişmesine sağladığı katkılarla **kültür birliği**;
- vakfiyelerin nesilden nesile aktarılmasıyla **tarih birliği**;
- toplumun tümüne hizmet götürmeyi amaç edindiğinden, **soy birliği**;
- mağdur duruma düşenlere, tabii felaketlere uğrayanlara şefkat ile hizmet götürdüğünden **kader birliği** oluşmuştur.”⁸

Günümüz ve geleceğimizde eğitim-öğretimin sivilleşmesinde vakıfların ve vakıf kültürünün önemli yeri vardır ve devam ettirilmelidir. Bunun yolu da vakıflarımızın birer sivil kuruluşlar olarak kabulünden geçmektedir.

Sivilleşme Alanları

1. Hukuk

a. Bireysel ve Toplumsal Sorumluluk⁹

Konumuzun sivilleşme olması, sivilleşmenin de sosyal-siyasal boyutlarının olması, sosyalliğin ve siyasetin insana ilişkin ve bir düzen içinde mümkün olması, insanın da sağlıklı bir toplumda yaşayabileceği kabulleri genel geçerdir. Toplumun geçirdiği ve geçireceği aşamaları da yine diğer toplum yaşamlarından çıkarabilmekteyiz. Her türlü yaşam şartlarının bir düzen içinde olması gerektiğinden bahsettiğimizde, eğitim-öğretimin de bir hukuk toplumunda gerçekleşebileceğini de görebilmekteyiz.

Hukuk toplumunun da ancak bir ‘bilgi toplumu’nda gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz. Bu inanç; hukuk bilgisinin araştırılması, geliştirilmesi ve topluma ulaştırılması safhalarını beraberinde getirmektedir. Bu nedenledir

ki, en küçük birim olan bireyden ve aileden başlayarak, topluma karşı sorumluluk taşıyan tüm ‘kişi’ ve ‘kurum’ların, mesleklerinde veya toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda sürekli bilgilerini tazelemesi, geliştirmesi, yenilikleri takip etmesi, kaçınılmaz bir ihtiyaç olmaktadır. Zira toplumun içinde bulunduğu sorunları tespit etmek, bunlara çözümler üretmek, toplumun geleceği açısından herkese ‘bireysel ve toplumsal’ sorumluluk yüklemektedir.

Sorumluluk taşıyan birey veya kurumlara, öncelikle bilginin kaynak olarak kullanılması ve her türlü teknolojik imkânın değerlendirilmesi görevi düşmektedir. Billhassa yaşadığımız sekülerleşme olgusu bu görevi daha da önemli kılmaktadır. Tamamen insani değerlere ve hukuka aykırı inanç ve yorumlarla oluşturulan dayatma düzenlemeler ve parçalanmış yaşam tarzı, böyle bir ortam içinde yaşamayı zül addedenlere de kaçınılmaz bir fırsat sunmaktadır.

Toplumun inanç ve kültür yapısı ile gelenekleri ve istikbale ilişkin idealleri; toplumu bilgilendirmek için önemli referanslardır. Bu referanslar kullanılmadan yapılacak her tür düzenleme ve kurumlaşma, daha öncekiler gibi dönemsel olarak değiştirilmeye ve bozulmaya mahkûm olacaktır.

Toplumu hukuk devletine kavuşturmak için, öncelikle hukuk toplumuna geçişi sağlamayı hedef alanların, bu amaçlarını sadece sloganlarla topluma sunmaları kâfi gelmeyecektir. Devleti, toplumu ve bireyi kendilerine ait olan hak ve yükümlülüklerle ulaştırma çabalarımızı; öncelikle kişiler arasında özel hukukun geliştirilmesi, bununla birlikte kamu hukukunun, özel hukuka ve temel hak ve özgürlüklere bağlılığının gerçekleştirilmesi yönünde yoğunlaştırmak zarureti vardır. Bu çabalar, neyi nasıl yaptığının farkında olanlar için, hem bir anlam ifade edecek, hem de bu gayretin sonucunda hukuk toplumunun gerçekleşmesine katkı sağlanacaktır. Tüm bu belirlemelerimiz ve taleplerimiz bireysel ve toplumsal sorumluluklar içinde bir sivilleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu sivilleşmenin sivil toplumla birlikte olabileceği de izahtan varestedir.

Önemli Bir Zaaf

Bu neticelerin siyasi iktidarlar eliyle ger-

8] Adnan ERTEM, “Vakıf, Vakfın Menşei İle İlgili Görüşler ve Türk Toplumunda Vakıf”

9] Muharrem BALCI, Hukuk Mesleği ve Misyon - Vizyon Tartışmalarında Tarihi Gerçeklikten Gelecek Tasavvuruna Süreç İşçiliği, BİRİKİMLER -II.

çekleşmesini beklemek gafleti bizden sadır olmamalıdır. AB uyumu kapsamında uyum yasaları ve bağlı hukuki düzenlemeleri yapma işlevinin sadece iktidarın öncülüğüne terk edilmesinin mahzurlarını çok açık şekilde gördük. Elbette ki siyasi irade hukuki düzenlemeleri yapacaktır. Ancak, bazen icazetlerle kurulmuş, bazen tek bir insanın iki dudağı arasına sıkışmış, bazen parti iç disiplini uğruna ilkelerinden arınmış siyasi partilerin ve mensuplarının, insanımızın bireysel ve toplumsal sorumluluklarının gelişmesine ve gerçekleşmesine katkılarının çoğu zaman olumsuz yönde olduğunu da görüyoruz. Aynı şekilde buldukları parti çalışmalarında veya sivil toplum yapılanmalarında örgüte hizmetle sosyal tatmine ulaşmış ve ötesine geçmek istemeyen bireysel ve toplumsal sorumlu/sorumsuz eğitimci ve hukukçularımızın pasifliğini de gözlemleyebiliyoruz.¹⁰

Bu gözlemimizi açarsak: Sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler içinde kendilerini görevli sayan insanların zaman zaman üzerlerindeki görevleri liderlerine, ağabeylerine, üstatlarına, komisyonlara, uluslararası kuruluşlara ve süper güçlere ciro ettiklerini görüyoruz. Bu halleriyle, kendileri düşünmeyen, kendileri için düşündüklerine inandıkları insanlara sadece tabi olan insanlar haline dönmektedirler. Parçası oldukları topluma katkı olması bakımından hiçbir proje üretmeyen, eskinin tekrarında direnen, muhafazakâr, sorumluluktan korkan, inancının örneği ve önderi olamayan misyonsuz ve vizyonsuz insanlar.

Elbette ki, karine olarak sivil öncelikler ve siyasi partilerdeki insanımızın imkânları ölçüsünde görevlerini yapmaya, sorumluluklarını ifa etmeye çalıştıklarını var sayıyoruz. Ancak, yapılanların yeterli olmadığını söylemeye çalışıyoruz. Tebliğ sorumluluğu sadece dille anlatmakla yerine getirilemez. Kurumlar

10] Uluslararası Dünya Müslüman Hukukçular Konferansı'nda (1996) görüştüğümüz yetkin hukukçular, "dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de siyasi partilerin, İslâmi Hareketi kendi bünyelerinde eritmek gibi zaafı taşıdıklarını, bunun da İslâmi Hareketin gelişmesine engel olduğunu; neticede de Müslümanların gerek çoğunluk, gerekse azınlık olduğu topraklarda haklarının gasp edilmesi ve inançlarını yaşayamamaları sonucunu doğurduğunu" ifade etmişlerdir.

içinde edinilen bilgiler, toplumun her kesiminde 'kazandırıcı ifadelerle' aktarılmalıdır. Bu aktarımlar, uygun sivil öncelikler vasıtasıyla yapılırsa netice alınabilir. Bunun için de tüm iletişim imkânlarını en üst seviyede kullanmak gerekir. Eğitimciler ve hukukçular olarak henüz bu çapta bir kurumlaşmaya gidemediğimiz acı bir vakiadır.

Günümüzde, siyasi partilerin, iktidarların, bürokrasinin çalışmalarını yeterli görenler bir rehavet içine düşmüşlerdir. Kendileri dışında, değişik vasıtalarla görüşlerini kamuya ulaştırmaya çalışan az sayıda düşünür ve pratisyenin çalışmaları ile iktifa eder hale gelmişlerdir. Bilindiği gibi 'din' bir yaşam şeklinin adıdır. İnsanlar dinleri gereğince yaşam sürerler. Dinlerinin Allah tarafından korunacağına inanan insanlara şunu tavsiye etmeliyiz: "Evet Allah dinini koruyacaktır, fakat Allah'ın koruyacağı din, kuralları Allah tarafından konan ve birbirini bütünleyen, parçalanma kabul etmeyen, insanların nefsi-ne göre değişmeyen din olacaktır. O kurallar ki, insan hayatının her alanını kapsayan ve düzenleyen kurallardır. Allah da insanları sınamaktadır. Müslümanların Allah'ın dinine sahip çıkmaları halinde dinleri korunacaktır. Aksi halde korunan şey sadece insanların kuruhtusu olacaktır." Ali Şeriatî'nin duasını hatırlayalım; "**Allah'ım, akidemi sorunlarımın elinden kurtar. Âmin.**" Aktiflik ve pasiflik arasındaki ayrımın bu tespitlerde yattığı düşünülmelidir. O halde Ali Bulaç'ın AB süreci ile ilgili olarak yaptığı belirlemeleri, bireysel ve toplumsal sorumluluklarımızın aşılması yönünde yineleyebiliriz:

- Vizyon,
- Kısa, orta ve uzun vadeli projeler,
- Örgütlülük, diyalog ve işbirliği, interaktif ilişki,
- Farklılıklarımızın kabulü,
- Nesne değil özne olmak,
- Dünyaya ilişkin muhayyile.¹¹

b. Adanmışlık/Asketizm/Allah İçin Ne Yaptın

Zaman zaman muhasebe yaptığımızda

11] Ali BULAÇ, 22.09.2002, ÖZGÜR-DER'in tertip ettiği "Avrupa Birliği Süreci ve Müslümanlar" konulu Forumda yaptığı konuşmadan.

“bu gün Allah (tabii ki kulları için de) için ne yaptım” sorusuna tatmin edici cevaplar alabiliyorsak mutlu olabiliriz.

Bizler hukukçuyuz. Bütün dünya genelinde hukukçulara verilen önem meslekte kazandıkları maddi değerler değil, adaletin tesisi ile ilgili yaptıkları çalışmalar ve oluşturdukları örnekliktir. Bu konuda ne tür çalışmalar içindeyiz? Toplum yapısının gereği olabilecek hukuk üretim ve uygulama çalışmalarına katılıyor, adaletin dağıtımında rol almaya çalışıyor muyuz? Mazlum ve hakları gasp edilen insanlara, “bir daha bu haksızlıkların yapılamayacağı, ‘mazluma kimlik sorulmayacağı’, haksızlıklara karşı kendilerini savunacak hukukçuların bulunduğu”na ilişkin mesaj verebiliyor ve bunun çalışmalarını yapıyor muyuz? Yoksa hukukçuluk (avukatlık, memurluk, noterlik v.b.) bizim için başka bir meslek icra edemeyeceğinizden dolayı sadece bir ticaret veya ikbal kapısı mıdır?

Veya bir öğretim üyesiyiz. Hukuk öğretimi ve eğitimi ile ilgili öğrencilerimize ne gibi donanımlar kazandırıyoruz? Kaç öğrencinin elinden tutup, hukukun öğrenilmesinde, öğretilmesinde, sağlıklı hukuk mantığının yaygınlaştırılmasında bilgi ve deneyimlerimizi aktarıyoruz? Kendim gibi öğretim elemanlarını, topluma örnek ve önderlik edecek şekilde oluşturduğumuz kurumlarda istihdam edebiliyor muyuz? Onların bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olabiliyor muyuz? Yoksa akademik kariyerimiz, bize verilecek ‘paye’lerin en yükseği midir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, görüldüğü üzere sadece bireysel sorumluluğu içermiyor. Bunlar aynı zamanda toplumsal sorumluluğumuzu da kapsıyor. Birey toplumun en küçük birimi, aile toplumsal hayatın en önemli çekirdeği, tüm kurumlar da toplumsal hayatın yapı taşlarıdır. Birey Allah’ın tayin ettiği doğrultuda fitratına yöneldiğinde, aile Rasulüallah’ın örneğini gösterdiği şekilde yapılandırdığında, kurumlar Allah’ın rızası doğrultusunda işlerlik kazandığında Allah’ın nimetlerine kavuşacaktır. O halde tüm bu etkinliklerimizi fert olarak yapabilmemizin mümkün olmadığını görüyoruz. Bireysel sorumlulukları yerine getirebilmek için kurumlar kurmak, geliştirmek, projelendirmek, top-

yekûn Allah’ın ipine sarılmak için topyekûn mücadeleyi esas almak zorundayız. Bu da toplumsal sorumluluk ile bütünleşme demektir. İşte sivilleşmeye bu bakış açısıyla bakmak zorunluluğu vardır.

c. Hukuk Formasyonu

Herkesin kendisine lazım olacak kadar hukuk formasyonuna sahip olması gerekir. **Hak**, ona sahip olma anlamında ‘**kişinin kendi hukukuna malikiyeti**’ olarak ifade edilir. **Fıkıh** da, “**kişinin lehinde ve aleyhinde olanları bilmesi**” olarak tarif edilir. Kendi hak ve hukukunu bilmeyen kişinin, buna malik olmasının mümkün olamayacağı aşikârdır. O halde kendi hukukuna sahip olacak kadar hukuku bilmek, kişinin kendi çapında hukuk formasyonuna, bir başka deyimle hukuk bakış açısına sahip olması demektir. Eğitim ve öğretimde hukukun önemini kavrayamamış sistemler, sadece uydu insan tipi yetiştirebilmektedirler.

Burada değinmeden geçemeyeceğimiz önemli bir hususun altını çizmekte yarar vardır. Günümüzde sivil toplum örgütleri olarak kendilerini ifade edenlerin bir kısmı, öncelikle tanımlanmış ilgi alanlarının ve üyelerinin (ilgi alanları kapsamında) problemlerini çözmek yerine -kerameti kendinden menkul otonomilerinin yansıması şeklinde- her soruna eğilerek, bunların çözümüne ışık tuttıklarını zannetmektedirler. Bir şekilde en geniş anlamda tüm ülkeyi ve dünyayı hatta uhrevi hayatı ilgilendiren sorunları çözdüklerini ifade etmektedirler. Görünürde oldukça fotojenik ve görüntüyü kurtarmaya elverişli olmakla birlikte, kendi alanında başarılı olmayı ve netice almayı denememiş, küçük ve tanımlanmış sorunları çözmeyi başaramamış kuruluşların, daha geniş boyutta problemleri çözmeye yönelik sonuçlara ulaşması mümkün değildir.

Bu yüzdendir ki, sivil toplum kuruluşlarının yöneticilerinin, tüm bu bilgileri çocuk yaştan itibaren gençlerimize vermesi gereken öğretmen ve eğitimcilerimizin işlevi de, hukuk formasyonuna sahip olması gereken hukukçuların işlevi gibi olmalıdır: Bu işlev, “hak arama, hukuk üretme, hukuku yaygınlaştırma ve bu yolda verilen mücadele sonucunda özgürlüklerin teminatı olma yolunda zincir oluşturma”dır. Her anlamlı çabanın anlamlı

muhatapı ve alıcısı bulunur. Kaliteli siyaset veya siyasette toplam kalite diye ifade edilen gelişme de bunun ifadesidir.

d. Hukukun Kaynakları¹²

Hukukun kaynakları, insanın doğuştan getirdiği temel hak ve özgürlükler ile yükümlülüklerdir. "Ben" ve "öteki"ni tanımlarken ortaya çıkan haklar, bir bakıma yükümlülükler, aynı zamanda toplumların kendi içindeki tutarlılıklarını ve ilişkilerini de düzenler. Hukuk kurallarının hayat bulması, bu kuralların, uygulanacağı toplumun değerlerini yansıtması ve bu değerlerin toplum ve yöneticilerce benimsenmesine bağlıdır. Bu da, bu yönde oluşturulacak hukuka uygun kanuni düzenlemeler yapılması ile mümkündür.

Pozitif hukukta hukukun kaynağı olarak, halk iradesini yansıttığı varsayılan Anayasa, Kanunlar, Kanun Hükmünde Kararnameler, Tüzük ve Yönetmelikler ve İdari Düzenlemeler sayılmaktadır. Bunun yanı sıra, BM İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve bölgesel anlamda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, ülkelerin anayasaları da dâhil tüm kanuni düzenlemelerinin üzerinde, hukuk normu olarak kabul edilmektedir. Nitekim Türkiye de Anayasasının 90/son maddesi ile Uluslararası Sözleşmelerin üstün norm niteliğini kabul etmiştir.

Hukuk sadece yazılı ve yaptırıma bağlanmış kurallardan oluşmamaktadır. Türk Hukuk Sistemi'nin de takip ettiği Kara Avrupa'sı Hukuk Sisteminde ve Batılı anlamda Ulus-Devlet statüsündeki ülkelerdeki anlayış, ne yazık ki, sadece yazılı kuralları uygulama şeklindedir ve örfi olarak gelen değerler ve bu değerlerin hukuk sistemine yansımaları veri olarak alınmaz.

Yürürlükteki hukuk anlamındaki pozitif hukuk, toplumdaki güç dengelerinin karşılıklı ve değişken ilişkilerle koydukları kurallardır.

"Yönetilen bir toplumun bireyleri hakkın ve insanlık onurunun bilincinde olamayacak kadar ezilmiş, sömürülmüş, "mustaz'af" kılınmış ise, o topluma ya bir tek zorba mütegalibe, müstekbir bir güç odağı hâkim olur yahut da birden fazla güç odağı (mihrak) aralarında bir "mütareke" ye,

*"consensus"a varmış iseler, "demokrasi" görünümlü bir oligarşi tarafından yönetilir."*¹³

İşte pozitif hukukun kaynağı, yukarıda tanımlanan şekliyle çıkar ilişkileri anlamında siyaset, yani güç odakları olabilmektedir.

Pozitif hukuk sistemleri yukarıda ifade edilen şekilde değişken ve göreceli kaynaklara sahip olduğu halde insanlık görece (rölatif) olmayan, inançlarının temeli olan dini (Müslümanlar için vahyî) ve evrensel hukuk kurallarını, temel hak ve hürriyetleri hukukun kaynağı olarak kabule devam ettirmektedir ve edecektir.

Temel normlara ilişkin görecelilik ve değişkenlik iddiası batıl bir iddiadır. Hukukun kaynaklarını hukukun kavramları ile birlikte incelemek gerekmektedir. Zira hukukun tüm kavramları aynı zamanda hukukun (Müslümanlar için Kur'an'ın) kaynağından çıkarılmaktadır.

e. Hukukun Temel Kavramları¹⁴

İster pozitif, ister evrensel, ister beşeri, ister ilahi olsun tüm hukuk sistemleri öncelikle hukukun sujesi olan insan ve insanın düşünce yapısında var olduğu kabul edilen kavramlar ve semboller üzerinde durur. Bu çalışmada da **insanın yaradılışı ve insana bahşedilenler** esas alınarak hukukun temel kavramları incelenmiştir.

Genel olarak insanın iki temel özelliğinden bahsedilebilir:

Birincisi, bilgi edinme ve değerlendirme özelliğidir. Bu özellik sayesinde insan, "*kendisini ve çevresini*" tanıma, uyum sağlama, onu değiştirme ihtiyacı duyar ve bu yönde davranışlar içinde bulunur. Bunun için de kendisine yaradılıştan bilgiler (sabık malumat) verilmiştir.

İkincisi: Sosyal bir varlık olma özelliği: Her canlı gibi yaşamını devam ettirmek isteyen insan, varlığını korumak ve sürdürmek için araçlara muhtaçtır ve bunları tek başına sağlayamaz. Amaçlarına ulaşabilmek için hemsinlerine muhtaçtır ve bu ihtiyaç ona toplumsallık

13] Hüseyin HATEMİ, 1996, Didim'de "Dünya Müslüman Hukukçular Konferansı"nda sunulu Tebliğ. *BİRİKİMLER II*.

14] M. BALCI, Tabii Hukukta Hak - Adalet - Özgürlük Kavramları Analizi (Eleştirel Bakış), *BİRİKİMLER - II*.

12] M. BALCI, Hukuk Mantığı, Bkz: *BİRİKİMLER - I*

özelliğini kazandırır. Toplumsallık, yaşamın bir düzen içinde kurulması ve devamı için bir gereklilik olduğu gibi, toplum hayatının sürdürülmesi için de insanın “toplumsal özelliklerini” devam ettirmesi gerekir.

İşte burada insan diğer insanlarla ve kâinatın yaratıcısı ile olan ilişkilerinde haklı-haksız, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerlendirmelerde bulunur. Tabii ki sadece değerlendirmekle kalmaz, yine yaradılışı gereği değerlendirmelerini sonuçlandırmak ister. İşte insanın zihinsel ve pratik olarak ve ikisini birleştirerek yaptığı bu değerlendirme, diğer insanlarla ve yaratıcısı ile olan ilişkilerini ve davranışlarını düzenlemek ihtiyacından doğmaktadır. İnsanlar maddi anlamda benzer özelliklerde yaratılmış olmalarına karşın, düşünce ve eylem planında farklı özellikler gösterirler ve farklı amaçlara yönelebilirler. Bu farklılıklar, insanların yöneldiği bazı idelerle, sosyal hayatta olup bitenlerin “farklılığını”, hatta “çelişikliliğini” de ortaya koyar. Örneğin, adalet idesi, sosyal ihtiyaçlara ve toplumda yararlı görülebilen her olguya aynen tekabül etmeyebilir. Toplumda pratik ihtiyaçlardan kaynaklanan sorunlara bulunan çözümler, adalet idesine ters düşebilir. Dolayısıyla insanın bu ilişkileri ve sonuçlarını düzenleme ihtiyacı, bu ilişkileri biçimlendirme ve bu ilişkilere görünür ve algılanabilir bir düzen vermeyi hedefleyen “normları” da ortaya çıkarmıştır. Bu normlar bütününe de “hukuk” demektedir.

O halde hukuku tanımlarsak: “Hukuk: İnsanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca (adalet) yönlendiren normlar bütünüdür” diyebiliriz.¹⁵

e.1. Hak/Hukuk

Hakk, lügat itibarıyla asıl olan, sabit olan, doğru olan, adalet, herkesin meşru iktidarı, bir şey üzerinde malikiyet, emek, pay ve din gibi anlamlara sahiptir ve bütün bu anlamlar insanla ilişkilidir. Dikkat edilirse, hakkın yukarıda verdiğimiz anlamları “kesinlik”, “doğruluk” ve “genellik” içerir. Bu yönüyle herkes tarafından aynı şekilde değerlendirilmesi gereken bir kavramla karşı karşıyayız. Bir başka ifadeyle insandan insana değişmesi mümkün

olmayan, herkes tarafından benimsenen, kabul edilen bir kavramdan bahsetmekteyiz. Önüne geldiği herhangi bir kavramın doğruluğunu, gerçekliğini, olması gerekeni ifade ettiğini kabul etmekteyiz.

Hakların ve yükümlülüklerin, belli bir sistem içinde insanlara sunulması ve yaptırımlarla korunmaya alınması, bir hukuk sistemini ortaya koymaktadır ki buna bazen **hukuk**, bazen de **hukuk sistemi** denilir. Pozitif hukuk sisteminde hak,

“Bireye (kişiye) çıkarlarını karşılamak amacıyla hukuk düzeninin tanıdığı irade gücü ya da hukuksal güç”

olarak da tanımlanmaktadır.¹⁶ Bu yönüyle bakıldığında hakkın bir hukuk sistemi tarafından geçerliliği ve kabulü söz konusudur.

İnsan, doğuştan belirlenmiş hak ve özgürlüklere sahip olan bir varlıktır. Kişilik ise, hukuk sisteminin insana verdiği değerdir. İnsanı ‘kişi’ olarak ele aldığımızda ortaya önemli bir sorun/tartışma çıkmaktadır: “Haklar, yasa koyucunun korumayı uygun gördüğü çıkarlarla ilgili olup, bunlara ilaveten, gelenek ve göreneklerin belirlediği moral haklar mı eklenecektir, yoksa insanın doğasından gelen özelliklerin, korunmasını zorunlu kıldığı bir takım haklar da var mıdır?”¹⁷ Bu sorunun cevabı aranırken incelenmesi gereken önemli nokta, insanın hangi yönden ele alınacağı konusudur.

İnsanı birey veya kişi olarak iki ayrı şekilde değerlendirmek, Batılı Hukuk Öğretilerinde iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, insanı (bireyi) temele alan “Tabii Hukuk” görüşü, ikincisi insanı, toplumun bir parçası ve toplum tarafından belirlenen bir değer (kişi) olarak kabul eden “Kişisel Haklar” görüşü.

“Tabii Hukuk Öğretisi”ne göre; birey hak sahibidir ve özgürdür. Özgürlüğü hak sahipliğinden de önce gelir ve doğustandır. O halde bireyin hak sahipliği tanınmalı, özgürlük durumu hukuksal forma kavuşturulmalıdır.¹⁸ Bu görüş, tarih boyunca var olagelmis,

16] İsmet SUNGURBEY, *Hak Nedir*.

17] Vehbi HACIKADİROĞLU, “Haklar ve Ödevler”.

18] M. Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s.315.

15] Vecdi ARAL, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*.

fakat uygulama alanını çok zor bulabilmiştir. Fransız Devrimi ile 'Tabii Hukuk Öğretisi'nin toplumlara olanca gücüyle yayıldığı ve etkili olduğu¹⁹ ileri sürülse de, topluma hâkim olan burjuva sınıfının haklarının teminat altına alınmasıyla bu etki ortadan kaldırılmış, Fransız Devrimi'nin göz boyayıcılığı, insanı bir "kişi" olarak tanımlamakla son bulmuştur.

Ayrıca Tabii Haklar Öğretisi, temel hak ve özgürlükler anlayışında sadece aklı temel almasıyla ve hakları sadece insanın salt özgürlük alanı içinde değerlendirmesiyle, insanlar ve toplumlar arasında gereken değerini bulamamış, temel hak ve özgürlükler de bu nedenle uzun zamana yayılan mücadeleleri gerekli kılmıştır.

Günümüz Pozitivist Hukukunu doğuran ve geliştiren *Kişisel Haklar Öğretisi*'ne göre ise, insan sadece birey değil, toplumun da bir parçası, üyesidir. Hakları ve yükümlülükleri, ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenir. Bir başka ifadeyle insanların hakları, ödevlerinin karşılığı olarak tanımlanır. Ancak bu görüş de eleştirilmektedir:

*"'Kişisel' bakış açısına göre, hak ancak toplum içinde doğabilir. İnsanı birey olarak değil de, hukukun tanımladığı bir değer olan "kişi" olarak ele aldık mı, artık insana doğuştan bir takım haklar tanınmanın da hiç bir anlamı kalmaz.(..) Kişinin insan hakları adına ileri süreceği her istek, devletin imkânlarıyla sınırlanmıştır. Bir hakkın doğal olarak ileri sürülebilmesi, o hakkı karşılayacak imkânlarla bağlandı mı, geleneksel anlamda bir haktan söz edilemez."*²⁰

Tarihi seyir içerisinde, hakların toplum/devlet imkânları ile sınırlı olabileceği yaklaşımını ihtiva eden kişisel bakış açısı, zamanla daha ileri gitmiş, birbirine zıt düzenlemeler ve birbiriyle çelişkili uygulamalarla, hak ve hürriyetlerin çok kolay kısıtlanabileceği hukuk dışı düzenlemelere "meşruiyet kazandırmaya" yaramıştır.

Pozitivist bir öğreti olan "Kişisel Haklar" görüşü Tabii Haklar Görüşünü yıkmış, ancak onun yerini alacak yapıcı bir düşünce ortaya atamamış, özgürlüğün kökünü sadece iktidarda görmekle, aslında özgürlükler bakımından tehlikeli olabilecek bir yola sap-

mıştır.²¹ Buna karşılık insanların fitratında yaşayan "Tabii Hukuk", devletlerce yeterince benimsenmemiş, fakat insanın düşünmeye başlamasından bu yana kişiliğinde saklanmış ve geliştirilmiştir.²²

Başlangıçta,

"insanların birey olarak yaşayabilmeleri veya toplumdışı kalabilmeleri mümkün olmayacağından, toplumun kurallarına uymak zorunda oldukları"

görüşünden yola çıkılarak günümüzde,

"Toplumun kurallarını, temsilcisi olan devlet düzenler ve dolayısıyla insanların temel hak ve hürriyetleri, devletin kendilerine yüklediği yükümlülüklerin karşılığı olarak tanıdığı kadardır"

anlayışına gelinmiştir.

*"Hakları ödevlerin karşılığı olarak tanımlama eğilimi de yine yerleşik inançların etkisi altında ortaya çıkan yanlış bir görüştür. İnsanın hiçbir ödev karşılığı olmadan, yalnızca insan oluşundan gelen hakları bulunduğu gibi, karşılığında hiçbir hak beklemeden, yalnızca insan olduğu için yerine getirmek zorunda olduğu ödevleri de vardır. Bu hak ve ödevlerin neler olduğunu ve uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirlemek de insanın özgürlük alanı içindedir."*²³

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, hakların birtakım ödevler karşılığında tanımlanabileceği/tanımlanabileceği anlayışında, özgürlüklerin gerçek anlamda varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu yaklaşım sonucunda kılık-kıyafetten özel hayata, siyasî haklardan medenî hayata kadar tüm alanlar devletin düzenleme sahasına girmiştir.

Haklar İnsanın Özgürlük Alanı İçinde midir?

Aynı şekilde hak ve ödevlerin neler olduğu ve uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirlemeyi, yine yukarıdaki alıntıda belirtildiği şekilde 'salt insanın özgürlük alanı içinde' saymak da, insanın toplumsallığına aykırı bir anlayıştır. İnsan doğasında var olan bencilliğin her zaman ön plana çıkabileceği izahtan varestedir. Her yönüyle olduğu gibi, bu konu-

21] İlhan AKIN, a.g.e., s. 113.

22] Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, s. 7.

23] Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

19] İlhan F. AKIN, *Temel Hak ve Özgürlükler*, s. 109.

20] İlhan F. AKIN, a.g.e., s. 111.

da da vasatı önceleyen İslam algısı Kur'an'ı Kerim'in birçok yerinde örneklemeler yoluyla ilkeleri belirlemiş ve insanlığına gerçek değerini verirken, toplumsallığın da yara almamasını, aksine onurlu bir toplum yapısını işaret etmiştir.

Kur'an'ı Kerim'de Kalem Suresinde hak ve ödevlerle ilgili öngörü, yukarıdaki iki farklı anlayışı da reddeden biçimde ortaya konulmaktadır. Burada hakların;

- tamamen bireyin kendisine bağlı ve kullanımına açık olduğunu,
- herhangi bir zorlamanın olmadığını,
- salt insanın özgürlük alanı içinde bulunduğunu, ancak hakkı yaratan, tanımlayan ve bahşedenin iradesi doğrultusunda kullanılması halinde istenilen sonuca ulaşılabileceğini,
- gerçekten insanların onur içinde yaşamalarına ilişkin ister etik ister ahlaki densin, fakat insanlığı ve toplumsallığı inkâr edilemeyecek ilkeler konulduğunu görmekteyiz.

"Biz onlara da belâ verdik, bahçe sahiplerine verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisna da etmiyorlardı ("inşallah" demiyorlardı).

Fakat onlar uyurken dolaşıcı bir belâ onu sardı da, Bahçe simsiyah kesiliverdi. Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler: "Haydi, devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye. Derken fırladılar, aralarında fırsıldıyorlardı. "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diyorlardı. (Zanlarınca yoksulları) engellemeye güçleri yeterek erkenden gittiler. Fakat bahçeyi gördüklerinde: "Biz herhalde yanlış gelmişiz" dediler. "Yok, biz mahrum edilmişiz." (dediler). İçlerinde en makul olanı şöyle dedi: "Ben size Rabbimizi tesbih etsenize dememiş miydim?" "Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zalimler imişiz." (dediler). Ardından suçu birbirlerine yüklemeye başladılar. Yazıklar olsun bize, dediler, biz azgınlarmışız. Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimize yönelir, ondan umarız. İşte azap böyledir. Elbette ahiret azabı daha büyüktür. Fakat bilselerdi. Kuşkusuz korunanlar için de, Rableri katında nimetleri bol bahçeler vardır. Öyle ya, teslimiyet gösterenleri suçlular gibi tutar mısınız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yoksa size ait bir kitap var da onda mı okuyorsunuz? O kitapta, "beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı? Yoksa, "ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan

verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?" 68/17-40.

Burada, insanın üç ayrı fakat birbirinden ayrılması mümkün olmayan ilişkisinden bahsetmeliyiz. İnsanın insanla, insanın tabiatla ve insanın Allah ile ilişkisi. Az ileride bu konuya değinilecektir.

e.2. Adalet

Adalet lügatte, doğrudan ayrılmama, haktan yana olma, hakkı yerine getirme ve hakkı gözetme anlamındadır. Bu anlamda yaratıcının tüm insanlara bir emri ve yaratılışın bir gayesi olması nedeniyle vazgeçilemez ve değişmezdir. Adaletin iki önemli boyutu/unsuru olduğu kabul edilir.

Birincisi 'eşitlik adaleti/izonomi/hak eşitliği' dir. İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde mutlak eşitlik anlamındadır. Bir bakıma herkesi eşit görmek, birini diğerine üstün saymamak, yaratılışlarına eşit ve tarafsız kalmak ve öylece davranmak. Adaletin bu önemli hak eşitliği unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetilmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini içerir.

İkincisi 'oran/kıst/equity adaleti'dir. İnsanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının (beraet/ceza) verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlerine göre eşit davranmayı içerir. Adaletin bu iki unsurunun bir arada, biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi halde adaletle uyulmak yerine zulmedilmiş olur.

Bu yönüyle, yani eşitlik ve oranlılık ilkeleri doğrultusunda bakıldığında adaletin; temelde göreceli ve değişken ve anayasalarda belirlenmeye ve kısıtlanmaya çalışıldığı gibi sadece sosyal haklara indirgenebilecek bir yönü olmadığı, aksine tüm insanlığın birlikte sahiplenmesi gereken ve mutlak hak eşitliği ve oranlılığı bağlamında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile gerçekleştirilebilen yönü olduğu açıkça görülür:

Adalet Duygusu/Arayışı

Adalet, teorik anlamda sadece belirli içrikli ilkelerin etkili kılınması değil, fakat belirli bir "isteme" dir: Değişik ve değişken, ama

belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli gerçekleştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, insan haklarına dayanılarak ve insan haklarından türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasi ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir.²⁴

Adalet *nesnel (objektif)* ve *öznel (subjektif)* olarak iki değişik anlamda kullanılır. Adalet, bir yandan erdem anlamında kişisel bir özelliği ve duyguyu ifade ederken; diğer yandan -hukukun tanımladığı varlık anlamında- 'kişi'lerin ilişki biçiminin bir özelliğini de ifade etmektedir. Hukukun insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca yönelen normlar bütünü olduğu kabul edildiğinde, hukuki değer olarak söz konusu adalet de, bu "*nesnel (objektif)*" anlamda adalet olmaktadır.²⁵ Bu anlamıyla nesnel (objektif) adalet anlayışı pozitif hukukun öncelendiği adalet anlayışıdır.

Tabii Hukuk Öğretisi, erdem anlamında kişisel özelliği işaretlediğinden, onun konusu kişisel anlamda, erdem anlamında "*subjektif adalet*"tir. Tabii hukuk adaleti herkeste yaradılıştan var olan, fakat herkese ve her akla göre değişen adalet belirlemesiyle adaleti göreceli hale de getirmiştir.

Adaletin göreceli olarak algılanmasının sonucunda, kimileri için "*mevcut hukuk düzenini savunmak*" adalet, kimileri için de "*onu değiştirmek*" adalet olmaktadır. Özellikle de kurulu düzenin karmaşaya düşmesi ve eşitlik ilkesinin uygulamada başkalarının lehine sonuç vereceği kaygısı, bir başka ifadeyle kurulu düzenden esas payı alanların miras yoluyla sahip oldukları veya oluşturdukları "*statükoyu/kamu düzenini kaybetme endişesi*", toplumun varlığının (birlik-beraberliğinin) ve sürekliliğinin (bölünmez bütünlüğünün) koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte adalet bu hallerde mevcut düzeni korumak '*ya sev ya terk et*' anlamında bir hukuk mantı/ksızlı/ğının ürünü olmaktadır.

Esasen, adaletin herkesin anlayabileceği anlamı "**bir şeyi kendine ait olan yere koymak**"tır. Bir şeyin kesin olarak nereye ait olduğu, kendi olan yerin ne olduğunu anlayabilmek, kesinlik, doğruluk, tek gerçeklik

olarak anlamlandırılabilen **hak** kavramını anlayabilmekle mümkündür. Bu bakımdan hukukun temel kavramları arasında kopmaz bağ bulunmaktadır. Bu kavramlar yine kendisi ile bağlı kavramlarla açıklanabilir. Hak-adalet-özgürlük kavramları aynı zamanda Kur'anî kavramlardır ve Kur'anî kavramlar ancak birbirleriyle açıklanabilir.

Adalet, aynı zamanda **zulmün** karşıtıdır. Ragıp El İsfahani'nin Müfredatında zulm, adaletin karşıtı anlamında, "bir şeyi kendine ait olan yere koymamak" olarak tarif edilir.

e.3. Özgürlük

Özgürlük kavramını bir yazarımızın tanım ve izahlarından yola çıkarak incelemekte yarar gördük. Vehbi HACIKADİROĞLU, Doğal Hukuk sorununu irdelerken, özgürlüğün tanımı ve mahiyetini izah edebilmek için bir örnekleme yapmaktadır.

Örnekleme göre:

Yazar, meyveli bir ağaç ve bu meyveleri elde etmek isteyen hayvanlar düşünür. Bu hayvanların o meyveleri alabilmeleri için her birinin belli bir özelliği bulunmaktadır. Tırmanarak, uçarak, zıplayarak gibi. Bir kısmı da bu özellikleri olmadığından meyvelerin yere düşmesini bekleyeceklerdir. Hâlbuki insan kendisine verilen özellikler -ki öncelikle akıl yetisi- sayesinde bir çubuğun ucuna çengel takıp ulaşır ve meyveyi koparabilir. Bu özelliği ile insan, hayvanlar arasında herhangi bir hayvan olmaktan kurtulmuş, bir başka canlı ve akıllı türü oluşturmuştur. Hatta başka seçenekleri de buldukça bu seçeneklerden hangisinin kendisine daha uygun olabildiğini tercih edebilecektir.

Bağımsız seçenek işaretleme-Etik Düzen

İşte diyor, insanın özgürlüğü de, belli bir amaca ulaşabilmek için birden çok yol düşünülüp yeri geldiğinde o yollar arasından "*kendisi için en uygun olanı seçebilme* özgürlüğü"dür. Böylece insan, amacına ulaşma yolunda bulabildiği seçeneklerin sayısı arttıkça özgürleşecek, özgürleştikçe de daha yetkin bir insan olabilecektir. Bunun için de bilgilenmek ve akıllı kullanmak zorundadır. Yani "*bilgi edinme özgürlüğü ve zorunluluğu*" bulunmaktadır.

Öte yandan değişik seçenekleri kullanabilmek için değişik araçlara ve ilişkilere ihtiyacı vardır. İlişki denildiğinde de **sadece insanlar**

24] Ioanna KUÇURADI, "Adalet Kavramı".

25] Vecdi ARAL, "Hukuki Değer Olarak Adalet".

arasındaki ilişki akla gelmektedir. Yani insanlar arasında bir işbirliği ve bilgilenme anlamında ilişki. O halde insanın özgürlüğü de insanlığı da toplumsal yaşamla birlikte başlar.

Yazar burada altını çizerek, özgürlüğün, akıl gibi, amacının ne olduğu bilinmeyen ve insanın mutluluğuna önem vermeyen bir yönetici özgürlüğüyle ilgisi olmadığını söylemektedir. Her davranışın bir bilginin, bilginin de ödünsüz bir nedensellik yasasının yönetiminde olduğunu kabul eder. Doğal olarak da çoğu zaman bilginin yerini yanlış bilgilerin ya da inançların almakta olduğunu unutulmamasını öğütler.²⁶

Ayrıca “özgürlüğü, işbirliğinin, yani toplumsal yaşamın sağladığı kabul edildiğinde, insanda kendisine bu özgürlüğü, dolayısıyla insanlığını sağlayan topluma karşı bir ödev bilincinin ortaya çıktığını kabul etmek de kolaylaşır”, der. Gerekçe olarak da, buradaki ödevin Tanrıya karşı bir borç gibi metafizik (soyut) zorunluluktan değil, elindeki değerlerin bir bölümünün o değeri kendisine kazandırmış olan topluma geri verme gereği gibi somut bir borçluluk duygusundan kaynaklandığını, belirler. Buradan da doğal toplum tanımına ve olgusuna ulaşmaya çalışır:

“Demek ki insanlığın başlangıç dönemlerini şimdikiğimizde, etik veya hukuk açısından, özgürleşmenin ve insanlaşmanın yolunun ancak başka insanlarla işbirliği yapmaktan geçtiğinin bilinci içinde birlikte yaşayan ve dilleri işbirliğinin gerektirdiği anlaşmayı sağlayabilecek kadar gelişmiş olan insanlardan oluşan bir topluma karşılaşırız”.²⁷

Yazar bundan sonrası için, yani doğal toplumun kendi arasındaki ilişkilerinin özel bir düzenlemeye gerek kalmadan yürürlüğünü sürdüremeyeceğini ve sürdüremediğini ekliyor ve diyor ki:

“Ancak tarih, bu doğal toplum düzeninin, kısa sürede, yaptırımlı buyruklara dayanan bir hukuk düzenine dönüşmek zorunda kaldığını gösteriyor”

Tarihin bu kesitinde doğal toplum düzeni gibi, bütün toplum üyelerinin özgürlükten pay aldığı bir ortak mutluluk ortamı olan düzene de “etik düzen” adını veren yazar, bu

etik düzende insanların ‘mutluluklarını borçlu oldukları insanlara ödev bilinciyle’ bağlı olacaklarını savunur. Hukuk düzeninde ise insanlar ‘özgürlüklerini borçlu olduğu’ başka insanlara sorumluluk duygusuyla bağlı olacaklardır, der ve böylece ilerleyen satırlarda, ‘esas olanın “etik düzen” olduğunu, hukuk düzeninin etik düzene geçişte bir aşama olduğunu” izah etmeye çalışır.

Yukarıda hak ve adalet kavramlarının pozitif hukuk sistemindeki tanım ve açılımlarını özgürlük kavramı için de düşünebiliriz. Bir başka ifade ile pozitif hukuk sistemlerinin hukuk kavramlarını, hukukun kaynağı ve kavramları olarak adalet ve özgürlük kavramlarını salt insanlar arası ilişkilere dayandırdıklarını gördük.

Şimdi tüm bu özgürlük açılımları ve ‘etik’ ve ‘hukuk’ düzeni açıklamalarına karşın, yine bir örnek fikirden yola çıkarak düşüncemizi açıklayacağız.

e.3.1. İnsan İlişkileri

Önce İnsan

Aslında sivilleşme, bir ‘kendiliğindencilik’ değildir. Bir başka ifadeyle sivil olmak, sonsuz özgürlükler alanına ulaşmak değildir. Sivilleşmenin konusu topyekun sistem ve insan olmakla, sivilleşmesi gereken siyasal-sosyal-ekonomik-hukuk sistemi ve insandır.

Özgürlüğün gerek tanımında gerekse izahında bizim için önemli olan, hak, adalet özgürlük, meşruiyet ve benzeri temel kavramların birer temel hak ve yükümlülük oldukları bilincinin ve bizatihi bu hakları bünyemize veren gücün yönlendirme ve sınırlamalarının asıl alınacağı inancıdır. Bu çerçevede Kur’an’ı Kerim’de Alak suresinde geçen **alak/alaka/aleka** kelimesi veya kavramı üzerinde fikir üretmeye çalışacağız.

“O insanı bir alekadan yarattı”.96/2.

ALAK, ‘aleka’nın çoğuludur. Lügatte **alek maddesi, yapışıp ilişmek manasına** vaaz edilmiştir. Ve mutlak şekilde **ilişken ve yapışkan nesneye de denir**.²⁸

28] Bundan her türlü kana ve kırmızı kana ve özellikle uyuşuk kana alek denilmiştir. Kandan bir kısım olması itibarıyla veya doğrudan doğruya ilişkilik mânâsı ile rahimdeki tutuğa da aleka denilmiştir. Yapışkanlığından dolayı sütlük ve kuyu makarasına ve ipine ve makarasının iştirilip ipi geçirilen takıntısına ve işlek yola da alek denilir. Bütün

26] Vehbi HACIKADİROĞLU, *Doğal Hukuk Sorunu*.

27] Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

Tefsir bilginlerinin bir kısmı, yaratılışın maddi yönünü göz önünde bulundurarak meni (sperma)nin aşılmasından sonra meydana gelen kan pıhtısının çoğulu olmasıyla yetinmişler, bir kısmı da bunu en alçaktan en yükseğe yükselmeyi göstermek için açıkça anlaşılan mana olarak görmüşlerdir. Elmalı ayetin mealinde, "O, insanı bir ilişikten yarattı" demektedir. Tefsir ederken de;

"Bir alakadan yahut sırf bir ilişikten bir insan yaratan ve mutlak surette yaratmak kendinin şanı olan Rabb'in hiç okumamış olan kimseyi de böyle bir emir ile elbette okutur. Onun için oku!" (Elmalı Tefsirinden)

Alak suresinin ayetleri arasında diğer tüm ayetlerde olduğu gibi gerçekten de bir ahenk vardır. Fakat buradaki ahenk, hayatı ve kâinatı tanıma, öğrenme yönünde bir emir olan "oku" ile insanın bir ilişkiler yumağından yaratıldığını ifade eden "alaka" izafesi.

Gerçekten de, ayette açık şekliyle ifade edildiği üzere, Allah insanın rahimde meydana gelen değişiklikler sonucundaki oluşumunu anlatırken, bizlere hayatımız içinde kazandırdığı sabık malumatımıza (fitrî bilgiye) intizaren de bir ilişkiler yumağı içinde var olduğumuzu hatırlatıyor.

Bu ilişkiler yumağı veya ağı bizim sosyal yönümüze vurgu yapmak içindir. Şayet aksi düşünülürse, yani sosyal ilişkinin anlatılmadığı söylenirse, o zaman alaka terimi yerine sadece nutfenin yapışması veya onu karşılayan bir ifade kullanılırdı. Fakat Kur'an'ın icazı böyle bir yorumu zayıf kılar. Kur'an icazı, mucizeliği sayesinde bizi düşünce sınırlarımızı zorlayacak diyarlara taşır. İşte o diyarlar, bu gün bizim ihtiyacımız olan gerçek toplumsallığın, insani ilişkilerin, beşeri münasebetin ve yukarıdaki yorumda da belirtildiği gibi, alçaktan yukarı yücelmenin, bu ilişkiler sayesinde yücelmenin zeminleridir. Özellikle de "oku" emri, insanın ilişkiler ağının bilgileneyle ne kadar yakın olduğuna işaret ediyor. İkra kelimesi oku anlamıyla birlikte "kıraat et, anlat, tebliğ et" anlamını da içermektedir.

Hemcinsleriyle, karşıtlarıyla, doğal zemin olan tüm kâinatla ve bunların tümüyle iliş-

ki içinde olmayan insan asosyaldir, toplumdışıdır. Asosyal insan, insan olmanın gereğinin bilincinde değildir. Fıtratının bilincinde de değildir. Sadece kendi eksenini etrafında düşünen ve kalan kişidir. Maddi olarak insan suretinde görülse de, esasta insan olma vasıflarını inkâr etmektedir. Bu haliyle Allah'ın öngördüğü yükümlülükleri yüklenmekten kaçınan, sorumluluk almayan, dolayısıyla bir yönüyle aklını sadece kendi yararına kullanarak başkalarına değer vermeyen, bir yönüyle de tüm insanlığın yararına olacak şekilde formatlandığı misyonuna ihanet eden bir varlık olmaktadır.

Gerek alaka kavramı gerekse sivil toplum kavramı, her ikisi de oku (bilgi ve yükümlülük) emri ile birlikte değerlendirildiğinde ulaşılan her bilginin, fıtrata uygun şekilde insanlığa kazandırılması, bu eylemin temelinde yükümlülükler manzumesi barındırdığı, bu yükümlülüklerin tek başına paylaşılabilmesinin ayetteki alaka (ilişkiler ve ilişkiler) kavramına aykırı düşeceği, dolayısıyla tüm iyi işleri birlikte yapmanın zarureti anlaşılmaktadır.

Alak Suresinin 7. ayetinde, kendisini bu ilişkiler ağından ayırık, ihtiyacı yokmuş gibi (müstağni) görenler anlatılıyor. Müstağni;

"Kendini zengin görünce, kendini artık ihtiyacı yokmuş, maksada ermiş, zenginlik mertebesine gelmiş görünce, o görüş ve inançta bulunmak sebebiyle azar"

diye açıklanmış. Aslında kavramın aslı **istiğna**'dır. İstiğna'dan **müstağni** sıfatı türetilmiştir. Müstağni, kendini ayırık gören, hiç kimseye ihtiyacı olmadığını zanneden anlamadır. Alak suresinde anlatılanlar aslında özgürlük kavramının, insan ilişkileriyle bezendiğini ve aynı zamanda sınırlandığını, ancak hepsinden de ötede Kur'an'ın bütünlüğü içinde bu ilişkileri yaratan Allah'ın varlığı ve bu varlığının göstergeleri (ayetleri) olarak kâinatta bir Sünnetullah oluşturduğu anlatılıyor.

İşte insan bu Sünnetullah'tan ve ilişkilerden bağımsız (müstağni) değildir. Bu nedendir ki insan ilişkileri anlatılırken **insanın insanla ilişkileri, insanın tabiatla ilişkileri, insanın Allah'la ilişkileri** olarak üç boyutta incelenmektedir. Materyalist felsefe, dolayısıyla Tabii Hukuk ve pozitif hukuk felsefesi de insanın sadece doğa ve insanla ilişkileri çerçevesinde (Bkz: Yukarıda Vehbi Hacıkadiroğlu) konuyu ele aldığından hak, adalet ve özgür-

bunlar maddî manadır. Bunlardan başka alek, ruhanî ve manevî olarak "alaka" gibi aşk ve sevgi manasına geldiği de lügatte açıklanmıştır. (Elmalı Tefsiri)

lük kavramları bir ayağı aksak konumda incelenmekte ve kabul ettirilmektedir.

İnsanlar ve toplumlar hedefledikleri bir dünya ve yaşam biçimi için uğraş verirler. Bu hedef onların aynı zamanda gelecek tasavvurlarının, dolayısıyla geleceğe ilişkin projelerinin de temelini oluşturur. Ütopyanın en önemli vasfı mevcut hali olumsuzlamak, geçmişe duyulan özlem veya bir gelecek tasavvurudur. Gerçekleşmesini hayal ettiğimiz, arzu ettiğimiz, dolayısıyla uğrunda mücadele ettiğimiz bir dünya tasavvuru. Vazgeçemeyeceğimiz ama değişik seçeneklerle işaretleyebileceğimiz ütopyalarımız bu işlevsellikte bizler için önemli açılımlar sağlayacaktır. Adanmışlık kuramı içinde bunları gerçekleştirme yolunda mesafeler alabiliriz. Ancak, tüm bu farazi ütopya ve misyon yüklemesi yeterli olmamaktadır.

Bu gün eksikliğini ziyadesiyle hissettiğimiz hukuk ve onun yansıması olan adaleti ve toplumsal saadeti sadece bir ide (adalet) veya sadece bir sonuç (hukuk) olarak almak, bizi eksikliğini hissettiklerimize ulaştırmayacaktır. Aynı şekilde hukuku sadece bir pozitif kurallar bütünü ve adaleti de sadece bir duygu yoğunlaşması olarak aldığımızda da, bu güne kadar gerçekleşen ne ise bu günden sonra da aynı sonuca ulaşılacaktır.

O halde eğitim-öğretimin sağlıklı olabilmesi için olmazsa olmaz olan hukukun yaygınlaştırılmasını ve adaletin eşit ve orantılı olarak dağıtılmasını, geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin gelecek öngörülerinin sağlıklı olmasını isteyenlerin ilk elde yapılabileceklerini sıralayabiliriz. Ancak unutulmamalıdır ki bu belirlemeler öncelikle öğretici-egitimciler için bir zarurettir:

- Bireysel ve toplumsal sorumluluklarımız kapsamında önce kişisel, sonra da birliklerimiz içinde toplumsal 'misyon belirleme'lerimizi yapmak;
- Misyonumuza uygun gelecek öngörülerimizi gerçekleştirebilecek yöntem ve faaliyet tespitlerimizi, 'vizyonumuzu' gerçekleştirmek;
- Hak, adalet ve özgürlük ve uğraş alanımızdaki kavramları meşruiyet temelinde yorumlamak ve yaygınlaştırmak;
- Bu kilit sözcükleri teorik zeminlerinden alıp hayatımızın birer parçası, olmazsa olmazları tüm insanımızın bilgisine ve hayatına

sokmak;

- Bu hedefe 'kariyer kaprisleri'ni tatmin ederek veya 'hayatı erteleyen' bir tembellikle varmak değil, farklı ancak yapıcı bir tartışma sürecinde, eklenerek, katarak, bütünleşerek, bütünleştirerek ulaşmaya çalışmak;
- Hukukun yaygınlaştırılmasını, temel hak ve özgürlüklere ilişkin topyekûn mücadelenin bir parçası olarak görerek ve bir 'dönüşüm projesi' örneği olarak algılamak.

Bu belirlemelerimizi bir anlamda eğitim ve hukuk adına yapılabilecek çalışmaların teorik temeli olarak da alabiliriz. Pratik anlamda da bu süreç bir sivilleşme ve sivil toplum mücadelesi olarak algılanabilir ve adlandırılabilir. Ancak burada parantez içinde muhtemel bir yanlış algılamayı düzeltmemiz gerekir: Bu algımız ve adlandırmamız 'liberal-sivil toplumcu arka plan'a dayanan pasifist ve umutsuz tezlerin odağından kaynaklanıyor. Aksine, her bir sivilleşme olgusunun, gerçek sivil toplumcunun, sivil öncelik aktivistinin ve tabii ki hukukun yaygınlaştırılmasına inanan ve uğraş veren eğitimci ve hukukçuların diğerine söz verdiği gibi "özgürlüklerin teminatı olmak" anlamındaki özveriden kaynaklanıyor.

Özgürlük, pasifizm çemberini kırma azmi ve çabasıyla donatılmış, özgür ve onurlu insanların dünyasında, şu an ve gelecek için, her yerde, düşünsel ve eylemsel pratikte, üstün bir adanmışlık bağlamında var olabilmekle mümkün.

Özgürlük, "izzet ve kudreti Allah'ın ve Allah'ın mazlum kullarının yanında arama" keyfiyetidir.²⁹ İsyandan, içi boş fevrandan bağımsız ve bağlantısız; bir duruş, bir konumdur.

e.4. Meşruiyet

Meşru kelimesi Arapça şe-re-a kökünden türemiştir. Kelimenin sözlük anlamı, "şer'an caiz, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanuna uygun" (F. Devellioğlu) demektir.

Hukukta iki tür meşruiyetten bahsedilir: Birincisi, **kanuni meşruiyettir**. Yasal düzenlemelere ve yasal hiyerarşiye uygunluk anlamındadır. İkincisi, **hukukî meşruiyettir**. Tebliğimizin buraya kadarki kısmından da

29] "Varlığını kendi çabalarıyla meşrulaştırmaya çalışan özerk bir birey, kendisinin ebedi kölesidir". Eric HOFFER, *Aklın Muhteris Çağı*, s. 20.

anlaşılacağı üzere hukuki meşruiyet, toplumun inanç değerlerine, hak-adalet-özgürlük anlayışına ve kamu vicdanına dayanan meşruiyet anlamıdır.

Son günlerin örneğinden yola çıkarak örneklendirirsek: Taksim’de tarihi Topçu Kışlası’nu yeniden ihya etmek tarihi bir görev addedilebilir ve bunun için yasal düzenleme ve buna uygun işlem yapılabilir. Ancak kamu vicdanı idareden farklı düşünerek (daha önceki örneklerinde olduğu gibi, parkların, kamusal alanların AVM yapılmasına açılması gibi) sivil itaatsizlik örneği sergileyebilir. İşte burada kamu vicdanına göre idarenin işlemi hukuki meşruiyetten yoksundur.

Hukuki meşruiyete bir başka örnek de, geçmişte baklava çalan küçüklere ağır cezalar verilmesi idi. Yasa koyucu nihayet bu cezalandırmanın hukuki meşruiyeti olmadığını kamu vicdanının itirazları sayesinde anlamış ve iyileştirme anlamında yasal düzenlemeye gitmiştir.

Meşruiyet kavramı sadece hukuk alanında kullanılıyor değildir. Siyaset, ekonomi, eğitim-öğretim alanlarında da kullanılmaktadır. Ancak incelememizde de görüldüğü gibi hangi alanda kullanılırsa kullanılsın meşruiyet hukuk kavramlarının kabulü ve uygulama alanındadır. Hak-adalet-özgürlük kavramları **meşruiyetin alanını** ve sınırlarını belirlemektedir.

Meşruiyetin en önemli unsuru **rızadır**. Hak-adalet ve özgürlük bağlamında ele alındığında meşruiyetin temeli, en başta bu kavramları ve olguları bahşedenin rızası, sonrasında da uygulamanın muhatabı olan insanların, kamunun vicdanıdır. Siyasal meşruiyet sadece kanunları yapanların rızalarını değil, kamu vicdanının rızasını ve kamu vicdanını oluşturan değerlere uygunluğunu içerir. Aksi yasal ve yönetsel durum meşruiyetin ihlalidir.

Meşruiyetin etkin kullanımı meşrulaştırma. **Meşrulaştırma**, rıza olsun olmasın politik düzenin doğruluğunun onaylanmasıdır.³⁰ Politik düzenden bahsettiğimize göre politik düzenleri meşrulaştırmada en önemli belirleyicinin ideolojiler olduğu da unutulmamalıdır. Bentham, meşruiyetin üç farklı düzeyde

somutlaştığını öne sürer: 1. Varolan kurallara uymayı, 2. İnançlar üzerinde temellendirilen haklılaştırmaları, 3. Yönetilenlerin, yönetenlerin eylemlerine rıza göstermesi anlamında uyumu.³¹ Nitekim biz de aynısını yapmaktayız. Düşüncelerimizin ve eylemlerimizin meşruiyetini, işbu tebliğimizdeki iddia ve önerilerimizi, muarızlarımız gibi inançlarımızdan almaktayız. Ancak, eğitim-öğretimi siyasal iktidarlar gibi sadece belirli bir düşüncenin tahakkümünde meşrulaştırmanın aracı olarak değil, insan olmanın gereği olarak almaktayız. Aksi halde “meşrulaştırma, siyasal iktidarların, ideoloji de meşrulaştırmanın gerekli aracı olur... Eğitim kurumları da meşruiyet sürecine doğrudan katılır... Müfredat, ders kitapları ve öğretmenler, eğitsel açıdan bu meşruiyeti sağlamanın en önemli öğeleri”³² olur.

İnsanın üç boyutlu ilişkisini göz ardı eden, reddeden, bu ilişkilerden herhangi birini zedeleyerek diğerlerini de zedelemiş olan bir kabul veya uygulama, yukarıda Kalem Süresi’nde belirtildiği gibi gayrı meşru sayılacak ve reddedilecektir. İşte sivilleşme olgusu, sadece insanın salt düşünce ve eylemlerine, siyasi otoritenin sadece iki dudağı arasına hapsedilemeyecek kadar önemli ve meşruiyetin sağlanması bakımından önceliklidir. Siyasal otoritenin, hukuki düzenlemelerin yasalara uygunluğu kadar, yasaların da hukuki meşruiyete uygunluğu esastır. Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın bu “meşruiyet algısı” içinde eğitim-öğretime tabi tutulması gerekir.

2. Siyaset

Türkiye’nin siyasi sistemi, çeşitlilik ve çoğulculuk ilkesinden uzak, özgürlük ve adalet kabulünü dil ucuyla söyleyen, farklılıkları tanıma yerine düşmanca tutuma yönelmiş, insan haklarına saygısız şekilde anayasalarında belirlenmiştir. Siyasi sistem, gerek anayasalarında, gerekse yılların birikimiyle düşünce ve kabullerde oligarşik özellikler taşımaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana siyasal sisteme şekil vermesi gereken siyasi aktörler sivil-asker bürokrasinin emrinde veya zorlamasında yürümüştür. Bu yürüyüşte, anaya-

30] Baynes’ten aktaran Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*, s. 53.

31] Beetham’dan aktaran Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*, s. 54.

32] Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*, s. 55.

rasında halka bırakıldığı söylenen egemenliğe sayıları oldukça kabarık ‘görünen ve görünmeyen ortaklar’⁽³³⁾ ihdas edilmiştir.

“Halkın özgürlüğü” ile “halkın iktidarı”nu demokrasi adıyla ideal yönetim şekli olarak önümüze koyan liberalizm, gerçek anlamda bir sivilleşme değil, aksine Batı’nın seküler zihninin ürettiği “insan insanın kurdudur” kabulünün bir sonucu olan ideolojik bir sistemdir. Liberal sistemin etkilediği muhafazakâr demokrasinin başat kavramları olan (aynı zamanda İslâmi literatürden apartladığı) hakkaniyet ve meşveret kavramlarını irdediğimizde:

Hakkaniyet, hakka riayet, haklının yanında olma, haktan ve doğruluktan ayrılmama, adil davranma durumu olarak ifade edilebilir. Burada hakkaniyet, sivilleşmenin de konusu olan insandan yana, insanlık adına ve insan için gerekli sonuçlara varmak anlamındadır.

Meşveret, başta İslâm’ın en önemli kavramlarından olmakla, yapılacak işler hususunda, ehil olan kişilere danışmak, onlardan görüş almaktır. Şûra ve İstişare kelimeleri de aynı anlamda kullanılır. Meşveret, hak ve hakikati ortaya koyma ve mevcut şartlar içinde yapılması gerekeni en isabetli şekilde belirleme imkânı verir, meşveret edilenlere değer verildiğini gösterir. Onların kalplerini hoşnut eder, işin beraberce yürütülmesini sağlar. Meşveret sayesinde ki, halk kitleleri idarenin işlem ve eylemlerini kontrol eder, denetler, yönlendirir. Müslümanlarda sivil toplum anlayışı meşveret ilkesinin bir sonucudur.

Askeri vesayetin kaldırılmaya çalışıldığı 2002’nin hemen sonrasında TBMM’de yapılan yasa çalışmalarına birçok STK davet edilmiş veya STK’lar kendilerinin davet edilmesini sağlayarak yasalaşma sürecine katılmıştır. Türk Ceza Tasasının yasalaşması önemli örnektir. Bu dönem gerçekten de bir meşveret sürecini andırmıştır. Sonraki dönem sivil toplumu politik topluma yönlendirme dönemi olarak gelişti. Bazı STK’ların devlet imkânlarından yararlandığı, dolayısıyla sivil toplumun iktidarın işlem ve eylemlerini denetle-

me sorumluluğunu arka plana attığı dönem olmuştur. Üçüncü ve son dönemde de günümüz liberal sivilleşme olgusu ile karşı karşıyayız. Liberal sivilleşme olgusu, devlet ile sivil toplumun iç içe geçtiği, fakat daha çok devletin sivil toplumu yönlendirdiği, sivil topluma artık ihtiyacı kalmadığının göstergesi yasalar, işlem ve eylemlere imza attığı, STK’ların etkili olanlarının da bu süreci benimsediği, içselleştirdiği dönem olarak yaşanmaktadır. Bu bir bakıma devletin sivilleşme karşıtlığı müstağniliği ile birlikte sivil toplum öncülerinin de devletleştiği dönemi işaretler.

3. Öğretim - Eğitim - Edebiyat

TDK sözlüğünde öğretim, belli bir amaca göre gereken bilgileri verme işi, tedris, talim ve öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gerekçe sağlama ve kılavuzluk etme işi;

Eğitim de, çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye olarak tarif edilmiştir.

Bir başka şekilde ve iyi niyetli olarak da öğretim, “Bilgiyi bulmak, kazanmak, bilgiyi kazanma yolunu ve kazanılan bilgiyi hafızada tutarak yeri geldiğinde kullanabilmek için hatırlamak”,

Eğitim de, “İnsan yaratılışında var olan bütün bilgi ve kabiliyetleri esas alarak onu yönlendirmek, geleceğe hazırlamak, hayatı boyunca gerekli bilgiyi nasıl elde edeceğini öğrenmesinde yardımcı olmak” şeklinde tarif edilebilmektedir.³⁴

Dikkat edilirse bu tariflerde eğitim oldukça olumlu anlamda kullanılmıştır. Eğitimin ‘eğmek’ten geldiğini, eğmenin ise bir nesneyi kendi rızası dışında zorlayarak bükme, aşağı doğru itmek anlamına geldiğini düşündüğümüzde öğretimle eğitim arasındaki ilişkiyi açıklamak gerekecektir.

“Öğrenmek nefes almaya benzer. Doğal ve insani bir etkinliktir. Yaşamı tüm duyularıyla keşfeden, enerji ve heyecanla karşılayan etkin ve meraklı bir insan, aynı zamanda

33] Anayasa M.6: “Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır”. Anayasa’da bazı yetkili organlar (MGK, YÖK v.b.) ve kanunla oluşturulmuş Üst Kurullar.

34] M. BALCI, Ulusal ve Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 98/22, s. 1104.

öğrenmektedir de. Öğrenme yetimiz nefes alma yetimiz gibidir, geliştirilmeye ve müdahaleye ihtiyacı yoktur. İnsanlara nasıl öğrenileceğini veya nasıl düşünüleceğini söylemek gereksizdir, hatta düpedüz hakarettir. Bütün bunları yapabilecek şekilde hayata gelmişlerdir".³⁵

"Eğitim, öğrenmeyi verimli ve gelişkin kılacağı umuduyla iyi niyetli insanlar tarafından icra edilmektedir, ancak her defasında da öğrenme süreci tahrir edilmektedir"³⁶

Öğretim ve eğitim çoğu zaman ve yerde aynı anlamda kullanılmaktadır. Her iki kavramın da iyi niyetle aynı anlamda kullanıldığını varsayarsak, kurumsal olarak eğitimi; "Sadece bilgi, mutluluk, iyilik gibi amaçlardan ziyade belli bir bağlam içinde yapılan bilgi aktarma etkinliği olarak birtakım yapıların etkisi altında biçimlenen bir kurum"³⁷ olarak da tanımlayabiliriz.

Edebiyat, duygu ve düşünceleri en güzel bir şekilde anlatma.

Sivilleşme olgusu içinde öğretim, eğitim ve edebiyatı birlikte ele almayı uygun gördük. Zira her tür kavramsallaştırma, edebiyat vasıtası ile yapılmaktadır. Üstelik sivilleşmeyi en güzel şekilde tarif eden ve anlamlandıran da konusu insan olan edebiyat olmaktadır.

Aslında özellikle öğrenim görme aşamasındaki çocuklarımıza ve gençlerimize bilgi ve donanım verilmesini ifade eden 'öğretim' yapılması gerekirken, adam yapma anlamına gelen 'eğitim' verilmesi, edebiyatın bir numaralı konusu olmuştur ve olmaya da devam edecektir. O halde edebiyatın sivilleşme konusunda söyleyeceği çok söz vardır diyebiliriz.

Devletin edebiyat alanındaki işlevini ve edebiyattaki sivilleşmeyi Üstad Necip Fazıl Poetika adlı eserinde ifade etmiştir: "Devlet, bütün sanat mücadelelerinde ve zümreleşmelerinde, kendi ideolojya köklerini incitmedikçe her tarafı serbest ve sözü zamana ve cemiyete bırakmaktan başka hiçbir hak sahibi olamaz."

Hapishanede bile özgür olmayı dileyen bir edebiyata devlet müdahalesi kabul edi-

lemez. Edebiyat hiçbir müdahalenin tesir edemeyeceği kadar sivil bir alandır. Eğitim öğretim işleriyle ilgilendiğini sanan devletin, edebiyat gibi fitraten de özgür bir alan müdahale yerine, mümkün olduğunca sivilleşmesine yardımcı olması gerekir. Ancak bu haliyle edebiyat daha özgür, zihinler daha özgür, yaratıcısı ile daha bir yakın olabilir. Bir diğer deyişle edebiyat insanın insanla, tabiatla ve yaratıcısı ile arasındaki ilişkiyi ayan beyan ortaya koyar.

Eğitimin sivilleşmesi ile birlikte sivil toplumun geliştiğini tarih içinde hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde görebilmekteyiz. Hukukta olduğu gibi eğitim öğretimde Osmanlı modeli sivil bir modeldir. Devletin eğitim ve öğretime müdahalesi sadece öğretim elemanlarının ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılama düzeyindedir. Üstelik bu ihtiyaç karşılması da birer sivil toplum kuruluşu örnekleri olan vakıflar vasıtası ile yapılmakta idi. En önemli örnek olarak Darüşşafaka (Şefkat Yuvası) Mektebi bir sivil toplum kuruluşu olan "*Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye*" isimli Derneğin (daha sonra Darüşşafaka Cemiyeti ismini almıştır) bir kuruluşudur.

Sivil toplum, eğitimin sivilleşmesinin ve sivil girişimciliğin bir ürünüdür. Eğitimi sivilleştirmeden yani bireysel ve kurumsal ilişkilerde karşılıklı var oluşa dayanan katılımcı ve paylaşımcı yaşam kalıplarını hayata indirgmeden sivil toplumu inşa etmek olası değildir. Bunun için eğitim-girişimcilik ve sivil toplum ilişkisinin irdelenmesi gerekmektedir. Eğitim girişim ilişkisi sivilleştiğçe sivil toplum gelişecektir.

Önce Aile Sonra Okul

Hayata geldiğinde annesinin gözlerine odaklanan çocuğun konuşması da ana diliyle olmaktadır. Çocuğun ilk sosyal alanı da ailedir. Sivilleşme olgusu sadece militarizmle ilişkili olmayıp, hayatın her alanında söz konusudur. Sosyallik, insanın olmazsa olmaz prensiplerle birlikte varlığına bağlıdır. Bu olmazsa olmazlara 'zaruriyyât-ı diniyye' veya 'makasid-i hamse' deniyor. 1. Nefsin (canun) korunması, 2. Aklın korunması, 3. Dinin korunması, 4. Neslin Korunması, 5. Malın korunması.

Aile içinde kendini bulan çocuğun fitrı olarak da korumaya çalıştığı bu esasları önce aileden aldığı bilgilerle geliştirmesi gerek-

35] Aaron FALBEL, Öğrenme? Tabii... Eğitim? Yok, Hayır Kalsın, *Alternatif Eğitim*, s. 104.

36] Aaron FALBEL, a.g.m., s. 105.

37] Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*. s. 40.

tedir. Mutlak korunması gerekenleri koruma noktasında bilinç kazanan çocuğun genç yaşlarda bunları geliştirmesi ve her insanın bunları koruması gerektiği konusunda bilgilendirilmesi, "insan insanın kurdudur" anlayışının aksine, "karşılıklı toplumsal yararlanma" anlayışını kazandırır. Bu anlayış "mü'minler birbirini yıkayan el gibidir" sözü ve bilinci ile beslenir ki sivilleşmeden kastımızın bu olduğu açıktır.

İşte aile, okul çağından önce ve sonra bu korunması gerekenlerle çocuğu bilgilendirmeli ve donatmalıdır. Sivilleşmenin bir yönü de insanın kendine olan güveni ise, bu güven bu sayede kazanılmaktadır. Özgüvenini aileden kazanmış çocuğun okuldaki konumu da farklı olmaktadır. Zira okul, aşağıda da göreceğimiz gibi çocuğun aile ile toplum arasındaki serüvenidir. Bu serüvende çocuk aileden çok okulun etkisi altındadır. Eğitim sistemimizin sık sık değiştirildiğini de göz önüne aldığımızda bu serüven konusunda az konuşulduğu da bir vakıadır.

Okullarımız artık sivil birer mekân olmaktan çok, kamu otoritesinin kendini çocukların damarlarına kadar hissettirdiği ceberut, otoriter bir alan haline gelmiştir. Merkezîyetçi eğitim-öğretim, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve ucu bucağı bulunamayan idari düzenlemelerle, tek tipçi zihniyet okullarımıza hâkimdir. Bu hâkimiyet çocuklarımızı kendi özgüvenlerine, bilgilerine, donanımlarına, evrensel kurallara, dinin gereklerine değil, devletin kendinden menkul kurallarına, hikmet-i hükümete itaati zorunlu kılmaktadır. Hele bir de ailede fiziksel bağımlılık çocuktaki özgüvenin yerine geçmiş ise, çocuk için okul kamusal bağımlılığın merkezi haline gelecektir.

Müfredat

Sözün burasında eğitimin **gizli müfredatına** da değinmek yararlı olacaktır. Gizli müfredat, açık müfredattaki eksik ve belirsiz bilgi ve değerleri daha ayrıntılı biçimde tanımlayan, egemen siyasal sisteme ve kültürel sosyalleştirmeyi derinleştiren, öğrenci tipini daha dar kalıplar içinde billurlaştırmaya çalışan dar müfredattır. Öğrencilere okulda eğitsel rutinler içinde özümsetilen çok sayıda sosyal, kültürel ve etik davranış, gizli müfredatın konusunu oluşturur. Gizli müfredat, siyasal toplumlama, itaat ve uyumlu olmaya

yönelik yetiştirme, geleneksel sınıf yapısının sürdürülmesi gibi işlevleri yerine getirir. Gizli müfredat çoğu zaman yazılı değildir. Hâkim ideoloji ve aile içinde meşrulaştırılmış davranış biçimleridir.³⁸

Gizli müfredatın içinden bazı kural ve davranışları doğru yanlış ayırt etmeksizin örnekendirirsek: Düğme iliklemek, parmak kaldırmak, okula tek sıra halinde girmek-çıkarmak, öğretmene babasından daha çok saygı göstermek, siz diye hitap etmek, örnek insan olduğu ifade edilen öğretmenlerin odasının kapısını çalmadan girmek, İstiklal Marşını gür sesle okumak, öğretmen ve idarecilere mutlak saygı göstermek, okulu temiz tutmak, demirbaşlara zarar vermemek, gürültü yapmamak v.b.³⁹

Millî Eğitim vasıtasıyla gizli - açık müfredatın konusu olan kamusal alan bilgilendirmeleri, kamusal alanın sivil alanı belirlemesi şekline dönüşmektedir. Gizli müfredat çoğu zaman açık müfredattan daha etkilidir.

Öğretim Kademelerine Bakış

İlköğretim

İlk Öğretim çocuk için bir kendini keşfetme ve toplumsallığının farkına varma aşamasıdır. Bu aşamada ebeveynler ve toplum çocuğa Allah'ın bir emaneti olarak bakmalı, çocuğu üretim - tüketim ilişkilerinin bir parçası olarak görmemelidir.

Geçmişimizde ve günümüzde iki yanlış tutum sergilenmektedir:

Birincisi çocuğa yardım ve destekten çok çocuğun ebeveyne desteği öncelenmiştir. Çocuk aile için bir destek unsuru, bağda bahçede, baba meslek ve sanatında yardımcı unsur, bazen de ebeveyni bir arada tutan bir unsur olarak algılanmış, çocuk bir nevi ailenin mülkü addedilmiştir.

İkinci yanlış ise ulus devletin ve seküler toplumun modelleştirdiği çocuk anlayışıdır:

Ulus devlet ve sanayi toplumlarında çocuk ulusun ve piyasanın malıdır. Çocuk mevcut düzene uygun bir zihin olarak 'baba devlet'e tabi, ulusal ve uluslar arası sistemin bir parçası, tebaası olarak dizayn edilir.

38] Kemal İNAL, *Eğitim ve İdeoloji*, s. 134.

39] Kemal İNAL, a.g.e. s. 134

Orta öğretim

Orta öğretim çocuk için mesleki alt yapının kazandırıldığı dönemdir. Bu dönemde öğretim anlamında teorik bilgiler verilir, eğitim anlamında da yetenekleri izlenirken gelişmesi için yönlendirmeler yapılmalıdır.

Ancak herkesin görebileceği gibi orta öğretim döneminde çocuklarımız birçok zararlı madde ile tanışılmakta, bağımlılık üreticilerinin muhatabı olarak bağımlılaştırılmakta, bağımlılık köleliğe dönüştürülmektedir. Birkaç yıl içinde tamamen özgür iradesi ile toplumun bir unsuru, yeteneği olacak genç, bu özelliklerinden sıyrılarak iradesi felç edilmiş olarak, zehir tacirlerinin kölesi durumuna düşürülmektedir. Yukarıda insan hayatının olmazsa olmazları olarak 'zaruriyyât-ı diniye'nin 5 maddesini saymıştık. Çocuklarımızın bağımlılıklarla tanıştığı bu ortaöğretim dönemi öncesinde ve sonrasında ne müfredatta, ne de eğitim anlamında bu korunma esasları anlatılmamaktadır. Bu maddelerden ilki nefsin (canın) korunmasıdır. Canımızın Allah'ın bir emaneti olması nedeniyle korunması gerektiği, onu insanlık düşmanlarının bağımlılaştırmasına, köleleştirmesine fırsat vermemeyi çocuklarımıza öğretememektedirler. Zira öğretmesi gerekenlerin (aile ve öğretmenlerin) kendi nefislerini koruma noktasındaki acizyetleri malumdur.

Devletin siyasi partilerinin ve hükümetlerinin programlarında bu güne kadar bağımlılıklarla mücadele anlamında bir başlık dahi yoktur. Bu durumda, gerçekten de nükleer savaştan bile daha tehlikeli olan bağımlılıklar, geleceğimizin teminatı çocuklarımızı ve gençlerimizi hayatlarının baharında ya aramızdan ayırmakta, ya da iradesi felç edilmiş, bağımlılaştırılmış hale getirmektedir. Milli Eğitim, Sağlık ve Gençlik ve Spor Bakanlıklarının gençlerin bağımlılaştırılmamaları konusunda elle tutulur esaslı programları da yoktur. Hatta alkol ve kumar markalarının eğitim-öğretim ve spora sponsorluklarını dahi görebilmekteyiz. Son dönemde sigara ve alkol satışına dair yasal sınırlamalar henüz sonuçlarını vermemiştir. Hukuki bilincin verilmediği bir eğitim-öğretim ve sağlık sisteminde sonuç alınması da imkânsız görülmektedir. Vergilendirilmiş kazancın kutsallaşmasının bariz örneği kumarın adı dahi anılmamaktadır.

Üniversite

Üniversite örgün eğitimin son kademesi, sosyalleşmenin ve ulusal-uluslar arası ilişkilerin tanımlanma ve analiz-sentez yapılma aşamasıdır. Üniversite farkındalığın, toplumsal sorunlara çözüm üretme bilincinin geliştiği zemindir. Ancak kendi alanın olan hukuktan örnek vermem gerekirse; Hukuk fakülteleri, sadece kanun maddelerinin basit pratiklerle huzettirildiği, hukuk kavramlarının dahi öğretilmediği, mukayeseli hukukun geliştirilmediği, meslek seçiminde öğrenciye herhangi bir bilgi ve yönlendirme yapılmadığı zeminler halindedir.

Tevhid-i Tedrisat

(Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Kanunu), 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiş, tüm öğretim-eğitim kurumlarını Maarif Vekâleti'ne bağlamış kanundur. 1982 Anayasa'sında da İnkılâp Kanunları arasında korumaya alınmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ayrıca tekke ve zaviyelerin kapatılması; Arap harflerinin kaldırılıp Harf Devrimi'nin yapılmasının da gerekçesini oluşturmuştur.

Madde—1. Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde—2. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veya hut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde—3. Maarif vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşaf edecektir.

Madde—5. Ek. Mektebi Harbiye'den menşee teşkil eden askerî liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-i Millîye Vekâletine devrolunmuştur.

19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da dinlerin sonunun geldiği anlayışının Cumhuriyet kadrolarında da yer bulmasıyla Türkiye'de yeni toplumsal yapı oluşturulmaya çalışıldı. Bu oluşum hayatın her alanına uygulanmaya başlandı ve eğitim alanı bundan en fazla pay alan oldu. Göstergesi ve uygulaması da Tevhid-i

Tedrisat Kanunu olmuştur. Böylece tek tip zihniyet ve tek tip vatandaş modeline geçilmiştir. Nitekim Başbakan İnönü 1925'te öğretmenlere yaptığı konuşmada yeni toplumsal yapının öğretim-egitim kodlarını vermektedir:

*"Milli terbiye istiyoruz... Sizin vereceğiniz terbiye dini değil milli, beynelmilel değil, millidir. Sistem bu. Dini terbiyenin milli terbiyeye tearuz etmediği zaman, her iki terkibenin kendi yollarında, en temiz bir tecelli göstereceğini ispat edecektir. Beynelmlel terbiyeye gelince: Esas itibariyle dini terbiye dahi beynelmlel terbiye demektir. Bizim terbiyemiz kendimizin olacak ve kendimiz için olacak... Bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor... Bu yekpare millet içinde yabancı harslar erimelidir. Bu milliyet kütlesi içinde ayrı ayrı medeniyetler olamaz. Dünya üzerinde her millet mutlaka bir medeniyeti temsil eder."*⁴⁰

Eğitim-öğretimde; öğretimin özü, programı, bireysel kabiliyet ve toplumsal uyum, özgün ve özgür düşünce, uluslar arası bilimsel uyum, millilik, gelir dağılımında eşitlik, fırsat eşitliği gibi kriterler esas alınır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu kriterlerden herhangi birini esas almadan yapılmış bir kanundur. Yapıldığı günden bu güne kadar da sürekli eleştirilmiş fakat değiştirilememiş, uygulamadan kaldırılamamıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarıldığı yıllardaki şartları tartışmak bugün çok gerekli olmayabilir. Ancak günümüzde birçok uluslar arası belgeler, bölgesel anlaşmalar, ulusal düzenlemeler artık bu kanunun gerekliliğini ortadan kaldırmış, alay konusu olabilecek uygulamaları imkânsız hale gelmiştir. Nitekim Türkiye'de öğretimin birleştirilmesi zorunluğu delinmiş, birçok istisna uygulamaya girmiştir.

Ulusal ve uluslar arası belgeler ve anlaşmalarda düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, eğitim ve öğrenim özgürlüğü, örgütlenme özgürlükleri o kadar genişlemiş ve yaygın hale gelmiştir ki, devletin bu alanlara müdahalesi neredeyse sıfırlanma noktasına ulaşmıştır. Hal böyle iken hala bu kanunun yasal düzenleme olarak varlığını sürdürmesi imkânsızdır.

Kanunun sivil öğretim-egitimi ilgilendiren 1. maddesi Türkiye'de mevcut bütün ilmi kurumları ve okulları Millî Eğitim Bakanlığına bağlıyor. 2. maddesi Şer'iyye ve Evkaf bakanlığı ile özel vakıflara bağlı okulları millî eğitime devrediyor. 3. maddesi de din uzmanları yetiştirmek üzere bir ilâhiyat fakültesi, din hizmetlerini yerine getirmek üzere memurlar yetiştirmek için de imam hatip okulları açma görevini millî eğitim bakanlığına veriyor.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu zaman içinde istisnaları oluşturularak uygulanmıştır, hala da istisnaları oluşturulmaktadır. Önce ziraat ve sağlık bakanlığına bağlı okullar açıldı, Bu istisnalar aslında kanunun ruhuna ve maksadına aykırı idi. Kanunun 3. maddesine uygun olarak imam hatip okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri açıldı. Rağbet çok olunca mezunlarına başka fakültelere geçiş yapma imkânı tanındı. Kur'an okumayı öğrenmek ve dini bilgi alınmasını sağlamak üzere Diyanet'e bağlı Kur'an Kursları açıldı.

Kanunun "Eğitim ve öğretimde birlik sağlamak" olarak vasıflandırdığı amaç aslında "duyguda ve düşüncede tek tip insan" yetiştirmektir. Ancak kanun amacına ulaşamadı. Zaman içinde birçok sınırlama ve kısıtlamalarla imam hatiplerin önü kesilmeye çalışıldı. Katsayı uygulaması getirildi. Mezunlarının kamu hizmetlerinde çalışması engellendi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca açılmış olan okullar kanuna aykırı sayıldı. Bir başka ifade ile siyasal sistem kendi kanunlarını işlevsiz hale getirdi, tek tipçilik anlayışında fireler verilince temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına geçildi. Gelecek kuşaklara hukuka aykırı bu uygulamaların iyi anlatılması, bir daha bu hukuksuzlukların yaşanmaması için elzemdir.

Aslında bir kanunun değiştirilmesi veya kaldırılmasını engellemek amacıyla inkılâp kanunlarının arasına alınması, kanunlar arasındaki hiyerarşinin kendi içinde bozulması hukuka aykırılığın, siyasal sistemin halkına güvenmediğinin bir göstergesiydi. Tek tip insan modeli sekteye uğramıştı.

Bir başka husus ise, Kur'an Kurslarının devlet eliyle açılması ve devletin kontrolünde olmasıdır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu devlete böyle bir yetki vermediği gibi, Kur'an Kurslarının açılması ve yönetimini devlete vermemiştir. Bu tamamen özel bir alandır ve

40] MEB 1946'dan aktaran Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*, s. 23.

insanlar kendi dinlerini yine kendi belirledikleri yöntem ve araçlarla öğrenecektir. Devletin vatandaşına herhangi bir dini öğretmesi ve şekillendirmesi mümkün olmamalıydı. Kur'an Kurslarının devlet eliyle öğrenime açılması ve müfredatının belirlenmesi laiklik ilkesine de aykırıdır.

Din eğitim ve öğretimi Anayasa'nın 24. Maddesi uyarınca temel hak ve hürriyetlerdendir. Anayasal bir haktır ve engellenmemelidir. İmam Hatip okullarından mezun olanların kendi alanlarının dışında alanlara gidebilmesinin engellemesi tamamen hukuka aykırıdır. Zira öğretim müfredatı aynı hatta din öğretimi fazlası olan okullarda sırf dini öğretim almaları nedeniyle eğitim-öğretim hakkından ve meslek seçme hakkından mahrum edilmeleri ulusal ve uluslar arası belgelere aykırıdır.

Mevcut ve gelecek kuşaklara eğitim ve öğretimde hukuk kuralları öğretilmeli, uygulamaya esas teşkil edecek hukuk mantığı kazandırılmalıdır ki öğrenci kendisi üzerinde uygulanmaya çalışılan hukuka aykırılıkları bizzat kendisi görsün ve sivil bir anlayışla kendi hakkını bizzat aramayı öğrenebilsin. Sivillik, sivilleşme bu anlamda önemlidir. Kılık kıyafetin farklılaştırılması, hatta kamuda bile olsa kılık kıyafet sınırlamalarının kaldırılması, eğer muhatabı bir hukuk mantığına sahip değil ise farklı bir zaman ve mekânda ellerinden alınması her zaman olasıdır.

Tüm bu belirlemelerimizde bize ışık tutacak pratik, öğrenme sürecinde öğretmen ve öğrencinin çalışma arkadaşı durumuna gelmesidir. Bu da ancak öğretmenin 'öğretmesi', öğrencinin de 'öğrenmesi' arasındaki ayrımın anlaşılması ile mümkün olabilir.⁴¹ Fakat ne yazık ki Milli eğitim sistemimiz ve sistemin emekçileri olan öğretmenlerimiz öğrencilerini içini kâğıt doldurdukları papağanlar⁴² haline getirmeye çalışmaktadırlar.

4. Ekonomi

Piyasa ekonomisi olarak takdim edilen bir ekonomi sisteminde kamu işletmelerinin devam etmesi, özelleştirmelerde devletin yöne-

timlerde yer alması, görevlendirmelerde partizanca davranılması, ücretliden alınıp kamu görevlilerine verilen vergiler, bankaların kene gibi vatandaşları soymaya devam etmelerine göz yumulması, kamu alanlarının müteahhitlere peşkeş çekilmesi, AVM Cumhuriyeti olarak adlandırılan rantıye paylaşımları, eşitlik ilkesinin ve sivilleşme çabalarının çalışanlar aleyhine yürütülmesi anlamında önemli açmazlarımızdır.

Piyasa ekonomisinin temellerinden olan girişim özgürlüğü de, yukarıdaki lâzımlere (!) uyulmadığında bürokratik formalitelerle kuşatılmış durumdadır.

Bakan Şahin, "Kişi başına gelir ne kadar artarsa artsın, insanlığın temel beklentisi, insani değerlerdir. Ekonomik gelişmenin de bu değerlerle desteklenmesi gerekiyor" derken, ekonomideki sivilleşmeye dikkat çekiyordu.

Türkiye'de sivilleşme, çoğunlukla özelleştirme ve bireyselleştirme anlamına kullanılmaktadır. Bir başka ifade ile birçok kamu hizmetinden zarar eden devletin, zarar eden kurum ve kuruluşları elinden çıkarması, onları özelleştirmesi sivilleşme olarak adlandırılıyor. Otoriter tavırlarla, bürokratik tutumlarla yapılan özelleştirme-sivilleştirme anlamındaki idari işlemler otoritenin, militarizmin, sivil-asker bürokrasinin mengenesinde olmanın bir başka türüdür. Otorite çoğunluğa dayalı olarak devam eder, adına da sivilleşme diyerek sivilleşme kavramı sulandırılabilir. Belki de burada sulandırma ifadesi yerine, liberal ekonomilere geçiş sürecindeki gelişmekte olan ülkeler için uluslar arası sisteme bir tabiiyeti ifade eden "sürdürülebilir kalkınma" kavramı kullanılmalıdır.

5. Kalkınma

Kalkınma, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan düzenlemeler yaparak gelişmiş ülkelere yetişme çabalarıdır.

Gelişmiş ülkeler açısından da kalkınma: Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynaklarının tamamen tüketilmeden bilinçli şekilde kullanılması, geleceğe devredilmesini ifade eder. Bir başka deyişle, siz doğal kaynaklarınızı kendiniz tüketmeyin, biz gelip kullanalım ve sizin tüketiminize sunalım edebiyatıdır.

41] Vinoba BHAVE, Özel Olan ve İmha Edilen, *Alternatif Eğitim*, s. 39.

42] Rabindranath TAGORE, Papağanın Masalı, *Alternatif Eğitim*, s. 57.

Kalkınmanın sürdürülebilir olmasının da, çevre ve doğa ile barışık olmak, doğal kaynakları tüketmemek ve insanlık ile paylaşmakla mümkün olduğu ifade edilmektedir. İfade edilmektedir diyoruz zira kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma edebiyatı yapanlar genelde doğayı katleden, insanlıkla paylaşmak yerine tamamen kendi yararına üretip tüketen topluluklar ve ülkeler olmaktadır. Biz üçüncü dünya ülkeleri de sürdürülebilir kalkınma edebiyatından kendi payımıza düşenlerle avunmaktayız. Bakan Şahin'in dikkat çektiği⁽⁴³⁾ **insani değerlere** tekrar vurgu yapmak gereği vardır.

Sivilleşme mi Liberalleşme mi?

Eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi, sosyal politikalar gibi oluşumlara ilişkin talepte bulunanlar, toplumsal bir sözleşmeden söz ederken liberal bir sivilleşme olgusunun peşine takılmış görünüyorlar. Referanslarımızı kadim değerlerimiz üzerinden veremediğimiz müddetçe arzu etmediğimiz eksen kaymasını yaşamamız kaçınılmaz gözüküyor.

İlginç gelen bir hususu da belirtmeden geçmeyelim: Her türlü ideolojiden bağımsız bir sivilleşme mümkün değildir. Sivilleşme de bir ideolojik tercihin ürünüdür. Ülke insanının değerlerini bir ideolojik tercih olarak işaretleyen liberal zihnin yanulsamasına itibar edilmemeli, kültürleşen, ideoloji haline gelen değerlerimizin diğer beşeri ideolojiler gibi bir ideoloji olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Bu nedenle, bulanıklaştırılmaya çalışılan genç dimağlara ideoloji karşıtı zerki mutlaka teşhis ve ifşa edebilmeliyiz.

Bugün revaçta olan proje, sivilleşmeyi liberalleşerek gerçekleştirme projesidir ve bu proje beşeri olmasının yanı sıra insanlığın mahvına sebep olan "insan insanın kurdu" felsefesini beslemektedir.

O halde şunu tekrar belirtmeliyiz ki, sivilleşme olgusu ve sürecini liberalleşmeye teslim etmek demek, bunca yıllık gayret ve mücadelenin Batılılara teslim edilmesi demektir. Hem de eğitimi ile siyasası, sosyalliği ve hukuku

ile birlikte teslimiyet... Karşıtı mı, evet Aliya'dan bulabiliriz. "Ey Teslimiyet, senin adın İslâm'dır."

Sivilleşme mi Tebaa Zihniyeti mi?

Tebaa ve İtizalciler

"İnsanlar var ki, güçlü iktidarlara hayrandırlar; disiplini ve ordularda görülen, amiri ve memuru belli olan düzeni severler. Yeni kurulan şehir semtleri, sıraları dosdoğru ve cepheleleri hep aynı olan evleriyle onların zevklerine uygundur. Müzik bandoları, formaları, gösterileri, resmigeçitleri ve bunlar gibi hayatı 'güzelleştiren' ve kolaylaştıran şeyleri beğenirler. Bilhassa her şey 'kanuna uygun' olsun isterler. Bunlar tebaa zihniyetli insanlardır ve tabi olmayı; emniyeti, intizamı, teşkilatı, amirlerince methedilmeyi, onların gözüne girmeyi severler. Onlar şerefli, sakın, sadık ve hatta dürüst vatandaşlardır. Tebaa iktidarı, iktidar da tebaayı sever. Onlar beraberdir, bir bütünün parçaları gibi. Otorite yoksa bile tebaa onu icad eder."

"Öbür tarafta mutsuz, lanetlenmiş veya lanetli ve daima gayri memnun bir insan grubu vardır. Bunlar hep yeni bir şey isterler; ekmek yerine daha ziyade hürriyetten, intizam ve barış yerine daha ziyade insanın şahsiyetinden bahsederler. Geçimlerini hükümdara borçlu olduklarını kabul etmeyip; bilakis, hükümdarı da kendilerinin beslediklerini iddia ederler. Bu daimî itizalciler umumiyetle iktidar sevmezler, iktidar da onları sevmez." (Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s. 253)

Tebaa zihniyetli toplum oluşturmaya karşı

Ulus devletin tebaalaştırıcı eğitim anlayışına ve uluslararası otoritelerin bağımlılaştırıcılığına uygun müfredata karşı bir söylem geliştirmek gerekiyor. Bu bir anlamda, tebaa zihniyetli toplum oluşturmaya amaç edinen ve bu insanların sorgulamasız itaati üzerinden kalkınma planları oluşturan devletlere, zengin köle sahiplerine karşı sivil itaatsizlik...

İnsan Üretilen Modern Fabrikalar

"Okulda insan imal edilir. İnsan yapma olayına eğitim denir."⁴⁴

43] Ömrü hayatında hiçbir sivil toplum düşünce ve hareketi içinde yer almamış birçok politikacı gibi, Eski İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin de insani değerleri iç politika konusu yaparak partileştirmiş, sonuçta da içi boş bir siyasi hareket olarak tarihin siyasi parti çöplüğünde yerini almıştır.

44] E. A. RAUTER, *Düzene Uygun Kafalar Nasıl Oluşturulur?*

Rauter'a göre farkına varmasak da üzerimize çizilen senaryolar dâhilinde yaşatılıyor. Verilecek her türlü bilgiye aç olan bir çocuğa herhangi bir yargının kesin bir şekilde doğruluğunu kabul ettirmek hiç de zor değildir. 6 yaşındaki bir çocuğa iki kere iki beş eder dersiniz kabul eder hemen, sorgulamaya gayret göstermez. Bir kere başladı mı çocuk dünyayı yanlış bir şekilde tanımaya, önüne serilen bazı sahte gerçeklikler sabiteleri olur birden.

Allah tarafından fıtraten en güzel şekilde yaratılan çocukları saptırma suçu öncelikle okulda başlamaktadır. Eğitim alanında bir şeyler yapmak isteyenler, hukuk düzeninden rahatsız olanlar öncelikle Rakel Dink'in deyimıyla⁴⁵ "bir bebekten bir katil çıkaran karanlığı(sistemi)" sorgulamalıdır. Burada okul deyince aklımıza hemen dört duvar arasında sıkışmış bir ders ortamı gelmemelidir. "Aile çevresi, sinema, tiyatro, radyo, gazeteler, kitaplar ve afişler de bir anlamda okuldur. Yani tüm bilgi ileten yerler bir okuldur"⁴⁶

Bilgiyle Yönlendirme ve Amaç Kargaşası

Öğretim dönemlerinde devleti eleştirmeyi öğrenemeyen gençler, öğretmen olunca devletin yanlışlarını anlatamamaktadırlar. Zaten her biri adeta devlet memuru olmaya şartlandırılmışlardır ki bizim yararımız için(!) hazırlanan ders programı da bunu gerektirir. "Eğitimcilerimiz de bizim gibi aynı yöntemle ve aynı bilgilerle imal edilmişlerdir."⁴⁷

Okulda, sosyal bilgiler dersinde öğrencilere hukukun, demokrasinin Atina da kurgulandığı ve yaşandığı anlatılır. Atina'nın demokrasinden bahsedilir. Fakat Atina'daki 365.000 köle müfredatımıza giremez. Çünkü okul bize soru sorma alışkanlığı aşılamaz. Dikta rejimleri ve tebaa zihniyetli öğretim bize soru sormanın görgü kurallarına aykırı olduğunu belletir. "Bu öğretiliyor ama acaba bunun arka yüzü ne!" diyemeyiz. O halde öğretilmiyor, eğitiliyoruz. *Hâlbuki eğitim, öğretimin üzerine bina edilir!* Milli Eğitim yerine milli öğretim denmesi gerekmiyor muydu?

Okullarda aşılana bir başka gerçeklik ise

45] Rakel DINK, Kocası Hrant Dink'in cenazesinde Agos Gazetesi'nin balkonundan seslenirken söylemiştir.

46] E. A. RAUTER, a.g.e.

47] E. A. RAUTER, a.g.e.

yargılama kurumlarının üstünlüğüdür. Mahkemeleri tanıtırken öğretmenler büyük bir aymazlıkla hâkimin partiler üstü, devlete bağlı olmayan, yasalara göre yargılayan kişiler olduğunu söyler. Bütün mesele de o "yasalara bağlı" emaresinden çıkar aslında. Çünkü bu yenedünya düzeninin oluşturduğu yasalar bir anlamda zengin köle sahiplerinin ihtiyaç listelerinin gelişimidir. Beşeri yani insan eliyle, insanın yanlış düşünce yapısıyla hazırlanmış olduğundan o yasalar dâhilinde verilen kararların bozuk saat gibi bazen doğruyu gösterdiği öğretilmez.

Tebaalaştıran Zihniyet

Devlet bizi kendisi için üretir ve yaşatır. İnsanlar da bu insan üretme işine karşı koyamaz, çünkü eğitim kurumları ve medya, otoriteye yani devlete aittir. Burada devlet uluslararası sermaye şirketlerinin oluşturduğu global sisteme entegre edilmiş bir devlet-Modern ulus devleti- dir. Sınırsız kamuoyu oluşturma ve toplumu yönlendirme imkânına sahip olan devlet, kalıcı olma arzusu bakımından itaatsiz ve sorgulayıcı nesillerin yetişmesini istemeyecektir.

Okullarda insanlar devletine, milletine bağlı bireyler olarak yetiştirilmeye çalışılır. İngiltere'de de bu durum böyledir. İngiltere halkı tamamen Kraliçelerinin tebaası olarak yetiştirilmişlerdir. Kraliçe 2. Elizabeth dünyanın en zengin kadınlarından birisidir. İçinde dünyanın önde gelen 50 yarış atını barındıran bir ahır vardır ve Kraliçe için bu atlar çok değerlidir. Kraliçe bu atların eğitimi için yılda 55 milyon sterlin harcar. İngiliz halkı da bunu gururla dile getirirken 55 milyon sterlinin kendi sorunlarının bir kısmını çözebileceğini düşünmez. Sözde kendini halkının ferahına adanmış olan Kraliçenin bu parayı beygirler üzerine yatırması hiçbir İngiliz'in zoruna gitmez. İngiltere vatandaşlarından hiçbiri bu duruma isyan etmez? Çünkü onlar söylemeseler bile, aldıkları eğitim dolayısıyla kraliçenin üstünlüğü kafalarında bir yerlere kazanmıştır.

*O halde, "Ders programlarını öylesine değiştirmeliyiz ki okullarda artık şartlandırılmış yurttaşlar üretilmesin."*⁴⁸

Ders programlarının değiştirilmesi de ancak okulların devlet kurumu olmaktan çı-

48] E.A. RAUTER, a.g.e.

karılması ile mümkündür.⁴⁹ Bu önerme muhatabına absürd gelebilir. Ancak her bakan değişiminde, okullara kabulde, sınav sisteminde ve müfredatta yapılan değişiklikler, eğitim-öğretim sisteminde kalıcılığın olmadığını ve başarısız olduğunu gösterdiğine göre, sivilleşen okulların daha sağlıklı müfredat oluşturacağı inancındayım.

Zorunlu eğitim ve devlet müfredatı. Bir de tarihçesine bakalım. Türkiye’de durum farklı mı? Prusya’da Modern eğitim 1819 yılında, çok açık bir biçimde 5 amacı gerçekleştirmek için zorunlu hale getirilmiştir.

- Orduya itaatkâr askerler,
- Maden ocaklarında çalıştırılmak üzere itaatkâr işçiler,
- Hükümetlere azami düzeyde tabi olacak sivil hizmetliler,
- Endüstriyel yapıların hizmetinde çalışacak memurlar,
- Kritik konu ve sorunlarda birbirine yakın düşünen vatandaşlar yetiştirmek.⁵⁰

Sivil Toplum Kuruluşları

Hukuki Denetim Aracı Olarak Stk’lar

Hukukun Yaygınlaştırılması

Türkiye’de araştırmalar bireyin temel yöneliminin **devlet odaklı** olduğunu göstermektedir. **Devletin yüce ve kutsal bir güç** olmasına dayanan ve onun **sonsuz bir kaynak** olarak görülmesini de beraberinde getiren bu algılama, kendi kendine var olan, bireyin etki ve katkısına muhtaç olmayan bir mekanizma tanımını içselleştirmektedir.

Oysaki günümüzde devletin her alanda yapmaya mecbur ve yapmaktan imtina etmesi gereken alanlar mevcut olup, bu lütuf olarak değil devletin bireye bir borcu olarak okunması gereken haldedir. Anayasanın 2. maddesi bunu özetlemektedir. Kaldı ki, anayasanın birçok maddesinde vatandaşların ödevleri düzenlenmekle birlikte hakları da düzenlenmektedir. Anayasal hukuk düzeninde devlet ile birey arasında oluşan bu hak ve

ödevler aslında bir **karşılıklı sözleşme** niteliği taşımakta ve devletin yapması gerekenler bir lütuf olarak değil devletin birey ile yaptığı sözleşme gereği ifa mecburiyetinde olduğu yükümlülüklerdir.

Bu duruma birey yönünden bakıldığında ise bu **mecburi ifaların edasını isteme, bir haktır**. Bu hak yasalar aracılığı ile tescil edilmiştir. Bir şeyin tescillenmesi demek herkes tarafından bilinebilir ve hatta biliniyor olması demektir. Zaten “kanunu bilmemek mazeret sayılmaz” kuralının temelini bir ayağı da buradan kaynaklanmaktadır. Tescil edilen bir hak artık mutlaklık kazanır ve herkese karşı ileri sürülebilir. İşte bu hakların oluşturduğu karşılıklı ortama **hukuk düzeni** denir.

Anlaşılan o ki, özgürlük ve temel haklar sadece siyasal bir mesele değildir, aksine sadece siyasal alana bırakılmayacak kadar da hassas konulardır. Demokrasilerde gerçek anlamda “özgürlük ve hak temelli yaşam, **hukuku tavandan tabana yaygınlaştırmakla mümkündür**” denmiyor muydu? Bu yaygınlaştırmanın, toplumun hukuku birlikte yaşayarak ve uygulayarak ve daha çok hukuku denetlemekle gerçekleşeceği ortaya çıkmaktadır.

Hukuki Denetimcilik ve Yasal Örnekler

Hukuki denetimci olma, sivil toplum kuruluşlarının devlet erkine katılma yöntemlerinden biridir. Biliyoruz ve devamlı şikâyet ediyoruz ki devlet erki aslında sivil alanda despotça kullanıldığında özgürlük denilen kutsal başta olmak üzere insanların temel hakları keyfi şekilde yaralanmaktadır.

Kuvvetler ayrılığının hâkim olduğu yönetimlerde eğer tüm aktörler görevini yapmıyorsa ya da **demokrasi oyunundan danişıklı dövüş oyununa geçilmişse** kimin uyarıcı ve müdahil olacağı sorusu gündeme gelir. İşte bu noktada ortaya atılan fikir ombudsmanlık kurumu, halk mahkemeleri veya halk savcılığı kurumları olmuştur. Bizde halk savcılığı ve halk mahkemeleri örnekleri yoktur. Ombudsmanlık da yeni kurulmuştur.

Ombudsmanlığın amacı, idare üzerinde denetim uygulamaktır. Ombudsmanlık kurumu **bağımsız bir kurum**dur. Ancak verdiği kararlar bağlayıcı nitelikte olmayıp tavsiye niteliğindedir. Önemli bir yanlış da Ombudsmanlık Kanununun çıkmasıyla birlikte oluş-

49] İvan ILLICH, *Okulsuz Toplum*, s. 13 v.d.

50] John Taylor GATTU, *Devlet Eğitimi Denen Kâbus: Neden Bireysel Düşünceyi Yok Eden Bu Sistemi Değiştirmeliyiz? Alternatif Eğitim*.

turulan kurumun başına, yürütmenin başı tarafından devlet memurluğundan emekli bir hâkimin getirilmiş olmasıdır. Sivil toplum taleplerinin emekli devlet memurunca değerlendirilip idareye karşı denetim görevi göreceğine (Ombudsmanın kişiliğine değil, konumuna ve seçimine dikkat çekmek isterim) inanmamızı istemek, sivil toplumun aklı ile alay etmek anlamındadır.

Görülüyor ki, Ombudsmanlık kurumu da aradığımız çözümü vermemektedir. Bu noktada çözüm, hukuki denetimin sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yapılabilmesidir. Yani sivil toplum kuruluşlarını birer hukuki denetimci olarak düşünmek, daha da ileri giderek her vatandaşın bu denetimciliğe katılımını sağlamaktır. İşte o zaman danışıkları dövüş ortadan kaldırılabilecektir.

STK'lar ülkemizde genel olarak dernek, vakıf, birlik, platform vs. tüzel kişilikleriyle yürütülmektedir. Sivil toplum bu tüzel kişilikler altında ülkenin hukukunu üç türlü denetleme imkânına sahip olacaktır:

1. İlk olarak hemen akla gelen ve sıkça uygulanan yöntem, hukuki bir yanlışa veya zararlı bir sonuca karşı **baskı grubu oluşturma** yoluyla hukuka aykırılığın giderilmesidir. Bu yöntemde amaç hukuk tarafından tanınan **toplantı, gösteri, yürüyüş, basın açıklaması, boykotlar ve kampanyalar yapma hakkı** kullanılarak hukuki yanlışlığın düzeltilmesini sağlamaktır. Burada hemen belirtmeliyiz ki, bu eylemlerin hiç biri Valilerin, emniyet müdürlerinin kanunu çarpıtıldığı gibi **izne tabi değildir**.
2. İkinci olarak, tüzel kişiliğe sahip STK'ların toplumsal menfaatler söz konusu olduğunda tüzel kişilikleri ve/veya üyeleri adına **kanunen tanınan dava açma haklarını** kullanmalarınıdır.
3. Üçüncüsü, STK'ların hukuki denetim mercilerine katılmalarıdır. Modern tüketici bilinci ve Tüketici Haklarının kullanılmasına ilişkin yasal düzenlemeler aşağıdaki kurumlara katılım imkânlarını tanımaktadır.
  - Tüketici Hakem Heyetleri
  - Reklam Kurulu
  - İnternet Üst Kurulu
  - İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları
  - Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme

Kurulları

- Hasta Hakları Kurulları
- Farklı alanlarda oluşturulmuş Etik Kurulları.

Hukukun yaygınlaştırılması anlamında son söz, öğretim ve eğitim alanında öğretmenlere ve öğrencilere hukukun yaygınlaştırılması alanında görev bilinci vermek ve bireysel ve toplumsal anlamda sivil itaatsizlik zeminlerinde faaliyet göstermelerinin temini olacaktır.

Sivil İtaatsizlik

“Waldo, why are you not here”

Sivil itaatsizlik her şeyden önce bir “*Siyasi ifade*” biçimidir

Sivil İtaatsizlik devletin, idarenin eylem ve işlemlerine karşı bir söylem, bir direnme biçimidir ve her zaman siyasi bir yönü vardır. Bireysel ya da kitlesel olarak kural dışı bir protesto yürüyüşü, açlık grevi, vergi ödememe, ulaşımı engelleme, işgal, boykot, direnme gibi pasif direniş örnekleri sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilir.

Demokratik hukuk devletinde, siyasi ifadeler ya sistemle bütünleşir, korunur, kurumsallaşır, ya da sistem dışında bırakılır, yasaklanır. Bu kritik çizgiyi belirleyen faktör, her şeyden önce siyasi ifadeye yüklenen “şiddet” unsurudur. Sivil İtaatsizlik, şiddet unsurunu taşımayan bir muhalefet tipi, ya da siyasi ifade biçimidir.⁵¹

Sivil İtaatsizlik Kavramının Meşruiyeti

Sivil itaatsizlik kavramının hukuk içinde meşruiyeti meselesi doktrinde oldukça tartışmalıdır. Meşruluk izleri Sokrates'e kadar uzanan sivil itaatsizlik kavramının meşruiyetini doktrinde müellifler farklı alanlarda aramışlardır. Kavramın meşruluk alanları Doğal Hukuk, Sözleşme Kuramı, Yararcılık Teorisi ve Pozitif Hukuk düşüncesi içinde aranmıştır. Sivil itaatsizlik anılan her bir alanda meşruiyetini bulmuştur. Arthur Kaufman'a göre, “Hukukun özü direnme hakkıdır. Direnme hakkını kabul etmeden insana diğer haklarını tanımak çok zordur.”⁵²

51] Orhan Seyfi GÜNER, *Sivil İtaatsizlik*, BİRİKİMLER -I-

52] Arthur KAUFMAN, “Hukuk Felsefesi, Hukuk Kuramı, Hukuk Dogmatikliği”, çev: Hayrettin Ökçesiz, HFSA/1, Haz.: H. Ökçesiz, İstanbul, 1993, s. 7 vd.

Sivil İtaatsizliğin Unsurları

- Yasaya aykırılık (İllegalite),
- Şiddetsizlik,
- Alenilik (Kamuya açık oluş),
- Hukuk devleti düşüncesi ile çelişmeyen siyasi ahlaki yönelim, (Ortak adalet anlayışına, kamu vicdanına yönelik bir çağrı.)
- Çiğnenen hukuk normunun yaptırımına katılma ve katlanma tutumu.(Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi)
- Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı olması.
- Ciddi haksızlıklara karşı yapılması ve haksızlıkla makul bir ilişki içinde olması.
- Haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanılmaması.⁵³

Sivil itaatsizlik eylemleri ciddi haksızlıklara karşı yapılır. Bu kapsamda tarihte bilinen sivil itaatsizlik eylemlerinden ve sivil itaatsiz kişilerden örnekler vermek gerekirse:

- Antigone Olayı
- Sokrates'in Savunması
- Henry David Thoreau
- Mahatma Gandhi
- Ebul Kelam Azad'ın Savunması
- Lev Tolstoy
- Martin Luther King
- Muhammed Ali Clay

Dünyada Sivil İtaatsizlik Örnekleri⁵⁴

Almanya

Atom enerjisi santrali kurulması amacıyla yapılan, ormanda yer açma çalışmalarının engellenmesi ve Why'l'da ilk alan işgali. (1975)

Ölümcül kazaların sıklıkla meydana geldiği geçit üzerinde tren raylarının 30 saat süreyle abluka altına alınması. (1973)

Bayer ve Leverkusen firmalarının basamaklarına hasta balıklarla dolu torbalar boşaltılması. (1980)

Askere Alma Dairesi önünde celp belgelerinin yakılması ve oturma eylemi. (1982)

Yeni atom silahlarının yerleştirilmesini protesto etmek amacıyla metro istasyonlarındaki imdat frenlerinin aynı anda çekilmesi. (1977)

Amerika Birleşik Devletleri

Rayların üstünde durarak deniz üstüne giden bir trenin engellenmesi. (Concort, 1987)

Vietnam savaşını protesto etmek amacıyla askerlik dairesinin önünde oturma eylemi. (1967)

Belediyenin otobüslere koyduğu ırklara göre oturma düzeninin çiğnenmesi. (1955)

Fransa

Askerlik hizmetinden kaçınanların bir askeri tören geçidinde pasifist parolalar söyleyerek birlikte yürümeleri. (Paris, 1972)

Atom bombası testini protesto etmek amacıyla vergi ödemekten kaçınma. (Mururoa, 1966)

Hollanda

Atom enerjisini boykot için elektrik hesabının bir kısmının bloke edilmiş bir hesaba yatırılması. (1980-1982)

Askeri hava alanının uçuş kulesinin ve bombalama bölgesinin kuşatmaya alınması. (1971)

İtalya

İşsizliği protesto amacıyla yasadışı ve kendiliğinden yol yapımına başlanması. "Ter-sine Grev" olarak adlandırılmaktadır. (Sicilya, 1956)

Silahlanma harcamalarını protesto amacıyla vergi boykotu. (1986)

Japonya

Askeri bütçenin genel bütçe içindeki oranı nispetinde vergilerin ödenmemesi (1974)

Greenpeace'in 15 metrelik lastik balinasıyla, Japon balina avlama gemilerinin okyanusa açılmalarının engellenmesi. (1987)

İngiltere

"Operation Gandhi" adlı grubun Savunma Bakanlığı'nun girişinde yaptıkları oturma eylemi. (1952)

Muhabirlerin parlamento konuşmalarını yayınlama yasağını delmeleri. (1968)

Greenpeace'in eylem gemisi "sirius" tarafından İngiliz nükleer atıklarının Atlantik Okyanusunda suya boşaltılmasının engellenmesi. (1978)

53] Orhan Seyfi GÜNER, a.g.m.

54] Orhan Seyfi GÜNER, g.g.m.

Danimarka

Otopark yerine halk parkı yapılması talebiyle bir arsanın işgali. (Kopenhag, 1979)

Irak Savaşını protesto etmek amacıyla bir vatandaşın Devlet Başkanının üzerine kırmızı boya serpmesi. (2003)

Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Örnekleri**Düşünceye Özgürlük Kitabına İmza Kampanyası**

Düşünce Suçuna Karşı Girişim Grubu sözcüsü Şanar Yurdatapan’ın Abdurrahman Dilipak ile birlikte başlattığı “Düşünceye Özgürlük” adlı kitabın 1080 kişinin imzasıyla yayınlanması.

Cumartesi Anneleri

Hasan Ocak adlı kişinin doğum günü partisine gelmeyişi ve 2 ay sonra cesedinin bir ormanda bulunması sonucu ilk kez 27 Mayıs 1995’te İstanbul Galatasaray Lisesi önünde kayıp yakınları tarafından oturma eylemi şeklinde düzenlenen eylem. Halen devam etmektedir.

Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık

Susurluk kazasının ardından ortaya çıkan devlet-mafya ilişkisini protesto amacıyla “Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi” adı altında bir araya gelen bir grubun çağrısıyla her gece saat 21’de elektriklerin söndürülmesi şeklinde ortaya çıkan eylem.

Başörtüsü Eylemleri

İnanca Saygı-Düşünceye Özgürlük İçin Bütün Türkiye El Ele Eylem

Üniversitelerde uygulanan Başörtüsü yasasını protesto etmek amacıyla, Mayıs 1998’de el ele tutuşmak suretiyle zincir oluşturma eylemi. Eyleme katılan kişi sayısı, kapsadığı coğrafi alan itibarıyla dünyanın en büyük sivil itaatsizlik eylemidir. Türkiye’nin bütün il ve ilçelerinde Avrupa’da ve hatta ABD ve Avustralya’da ve bazı Türkî Cumhuriyetlerde aynı anda el ele tutuşarak yapılan bir protestodur.

Kocaeli - Sakarya - Akyazı Başörtüsüne Özgürlük Platformları

Kocaeli - Sakarya ve Akyazı’da bu satırların yazıldığı tarihlerde de devam eden başör-

tüsüne özgürlük eylemleri önemli sivil itaatsizlik eylemleridir.

Akyazı’da Başörtüsüne Özgürlük Platformu olarak başlatılan eylem bu gün 7. Yılında ve 331. Haftasında Adalet ve Özgürlükler Platformu Çatısı eylemleri (Haziran 2013) devam etmektedir.

Sakarya’da Başörtüsüne Özgürlük Platformu 8. Yılına 400. Haftasında (2013) eylemlerini devam ettirmektedir.

Kocaeli Başörtüsüne Özgürlük Platformu 9. Yılında ve 421. Haftasında eylemlerine (2013) devam etmektedir.

Sekiz Yıllık Kesintisiz Eğitimi Protesto Eylemleri

Pazar günleri Eyüp Sultan Camiinde Sabah namazı sonrası toplu şekilde dua etmek, Cuma günleri Beyazıt Camiinde namaz sonrası dua ve protesto düzenlemek.

Beyaz Yürüyüş

Tıp Fakültelerindeki başörtüsü yasağını protesto için İstanbul’dan Ankara’ya Tıp Fakültesi öğrencilerinin beyaz önlükleri ile yürümeleri eylemidir. Bu eyleme İstanbul Barosunun bir kısım avukatları da cüppelerini giyerek katılmışlardır.

Dönüştürme Projeleri⁵⁵**Sekülerleş/tir/me-Protestanlaş/tır/ma-Muhafazakârlaş/tır/ma**

Sekülerlik, Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde, dışarıdan bir yabancı, din adamı olmayan kişi anlamına da kullanılan bir kavramdır. Ancak burada ‘yabancı’ veya ‘din adamı olmayan kişi’ anlamıyla değil, Aydınlanmadan sonra ortaya çıkan ve ilahi temeldeki her şeye meydan okuyup insanı merkeze alan, akli mutlaklaştıran ve aşkını reddeden modern zamanlara ait düşünceler bütünü içindeki anlamıyla ele alınmıştır.

Din Dışılık Anlamında Sekülerleş/tir/me

Burada sekülerliğin ‘din dışı’ şeklindeki anlamına da karşı çıkmaktayız. Din dünya-

55] M. BALCI, *Hukuk Mesleği ve Misyon-Vizyon Tartışmalarında Tarihi Gerçeklikten Gelecek Tasavvuruna Süreç İşçiliği*, BİRİKİMLER - II.

dan ve hayattan soyutlanamaz. Buna karşın modernitenin diğer ideolojiler gibi hayatı izah sadedinde dine ait alanda da yer almak istemesi nedeniyledir ki, insan aklının ve bilimin fizik alanı fethe çıkmasıyla, hayatın tüm alanlarında dinin etkisini daralttığı, hatta dinî ilişkileri önemsizleştirerek değersizleştirdiği görülür.⁵⁶ Bu haliyle seküler anlayış, dini özne olmaktan çıkarmış nesneleştirmiş, dine müdahale etmiştir.

Hıristiyanlığın/Kilisenin Tanrı'nın iktidarını kurmak istemesine karşı çıkan Protestan söylem zamanla İslâm âlemine de sirayet etmiş ve Tanrı'nın iktidarını istemeyenler, bilecek veya bilmeyerek İslâm düşünce ve yönetiminde olmazsa olmaz unsurlar olan eşitlik, adalet ve benzeri ilkeleri yok sayma eğilimine girmişler ve kendi iktidatlarını kurmaya çalışmışlardır. Bu tıpkı, Hıristiyanlığın/Kilisenin dayattığı Tanrı iktidarı gibi, Tanrı adına din adamlarının iktidarının benzerinden başka bir şey değildi. Ancak sekülerler, Tanrı'yı, dini dışlıyor, göklere hapsediyordu.

İslâm esasen böylesi bir iktidar anlayışını dayatmıyordu. Ancak yine de tarihi süreç içinde dini sekülerleşme İslâm dünyasına bulaşmıştır. Bu karışıklığın temelinde geçmişin pragmatik ilişkilere dayanan ve karşılıklı tavizlerle ayakta duran cemaat-devlet ilişkisinin yattığı ifade edilebilir. Ancak bu ilişkinin yerini "düşünsel olarak içselleştirilen bir devletçilik, milliyetçilik ve tam bağımsızlık"⁵⁷ söylemine bırakması sorgulanmalıdır. Bu sorgulama, "devletle iyi geçinen ve tehdit oluşturmayan bir yapılanmanın giderek kendisini tamamen devletin yönlendirmesine bırakan ve devletin bekasını dini amaçların önüne koyan teslimiyetçi bir formatı"⁵⁸ engellemelidir.

Bahsettiğimiz pragmatik ilişkiler, ayrıca cemaatleşmiş yapıların iktidara oynayan fakat iktidar olmadan devlet olmaya çalışan versiyonunu da geliştirmektedir. Kilisedekine benzer, kendince içselleştirdiği yöntemlerle iktidara gelmeden iktidar ortağı olmayı önceleleyen yapılar, aslında kendi prototiplerine zarar verdiği kadar, eğitim-öğretim, hukuk,

ekonomi, kalkınma ve siyaset alanında da içinde buldukları topluma zarar vermektedir. Eğitim-öğretim hayatımızın sivilleş/tiril/meye çalışıldığı bu dönemde bu tarz sekülerleşme de önemli bir tehlike olarak karşımızda durmaktadır.

İktisadî Anlamda Sekülerleş/tir/me

Aynı şekilde iktisadi yönden de bir sekülerleşme süreci yaşanmaktadır. Dünyevîleşmek, iktisadî hayatta dinî metin ve otoritelerin referans kaynağı olmaktan çıkması ve bütün dikkatin "insanın bu dünyadaki faydasına" yöneltilmesi, maddî verimliliğin (üretkenliğin) "her şeyin ölçüsü" olarak kabul edilmesi şeklinde tezahür etmektedir.⁵⁹ 'Müslüman tecrübede' rızık, bereket ve "er-Rezzâk" arasında çok yakın bir ilişki ağı mevcuttur. "Er-Rezzak", rızık veren anlamında Allah'ın isimlerindedir. Kapitalistleşme süreci yaşamamış toplumumuzda ekonomik faaliyet "rızık" kavramıyla bütünleşmiş, israf kavramı da gereksiz tüketim anlamına kullanılmıştır. Kapitalist Batı'da ise 'risk' kavramı egemendir.⁶⁰ Şimdilerde ise modernitenin sekülerleştirici etkisiyle Müslüman bilinçte 'rızık ve israf' gibi kavramların anlamlarında bir buharlaşma süreci yaşanıyor. Buna 'kavramları kelimenin asıl yüklendiği anlamlardan soyutlamak' diyebileceğimiz gibi "dilin ve dinin sekülerleşmesi" de diyebiliriz.⁶¹ Artık öğrenciler ailelerinin yanından okullara gönderilirken, "çocuğumuz iyi bir kariyer ve mevki sahibi olsun, ama dinini de unutmasın" formatında gönderilmektedir. Sivilleşmede sekülerleşmenin dozajı bu haliyle daha net ortaya çıkmaktadır.

59] Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

60] Batıdaki "risk" kavramı "rızık" kavramından mülhemdir. 17. yüzyılın başında Amsterdam'da Müslüman düşünürlerle ait el yazması kitaplarda keşfedilen 'rızık' kavramının İslâm anlayışındaki, 'Allah'ın insanlara ihsanı, fakat insanların da bu ihsanı elde etmek için çaba harcamaları ve sonuçta elde edilen nimet' şeklindeki anlamının içi boşaltılıp Protestanlığın kaderci anlayışıyla doldurulmuştur. Şöyle ki, "elde edilmesi sadece bazı 'seçilmiş' insanlara mahsus ekonomik değer, dolayısıyla seçilmişler dışındakilerin elde edememesi ihtimali çok kuvvetli değer" anlamına gelmek üzere 'risk' olarak değiştirilmiş ve insanlığın geleceğine ilişkin tamamen karamsar bin anlama büründürülmüştür.

61] Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

56] Ramazan ALTINTAŞ, *Din ve Sekülerleşme*,

57] Yalçın AKDOĞAN, "Din - Devlet İlişkisi ve Cemaatlerin Yapısal Dönüşümü".

58] Yalçın AKDOĞAN, a.g.m.

Tüm bu tespitleri toplu bir bakışla ifade edersek, sekülerleşmeyi, dini tamamen reddetmek veya dışlamak olarak değil, fakat dini kamusal alandan dışlamak, din duygularının zayıflatılarak sadece vicdanlara hapsedilmesi olarak görmek mümkündür. Bir başka deyişle, araştırmacı Ramazan Altıntaş'ın ifadesiyle, dinin yani Tevhid'in parçalandığı, cennetin yeryüzünde arandığı bir süreçten bahsediyoruz demektir.⁶² Hal böyle olunca, seküler insan dini olanı dünyevileştirerek artık daha çok çalışmak, cenneti bu dünyada an be an yaşamak, inanç ilkeleri ne olursa olsun her nimetten yararlanmak, bunun için de, bu nimetleri kendisine sağlayacak işini/mesleğini en iyi şekilde yapmak zorundadır. Hatta bu işi/dünyevi işleri/mesleği Allah'ın rızasını kazanmak için bir araç olarak kabul etmek durumundadır.

Protestanlaş/tır/ma ve Sivilleşme

Burada sanılmasın ki meslek gerçekten de sadece rızık elde etmek için icra edilmektedir. Rızıkın yanında daha önemli bir düşünce/eylem olgusu burada devreye girmektedir. Parçalanmış bir din anlayışında insan zihni toplumsal yapıyı da parçalamakta, özellikle de kendisine diğer insanlardan farklı misyonlar belirlemektedir. Seküler insanın misyonu, Protestanlığın tarih içinde geçirdiği süreci aynen geçirmektedir. Şöyle ki: Protestanlık ile sekülerleşme arasında çok yakın bir ilişki ağı mevcuttur. Protestanlık ibadete ilişkin aygıtları olabildiğince asgari düzeye çekerek, adeta ibadeti, meslek ahlâkı ile dondurmuştur.⁶³

Protestan inancında kadercilik vardır. Protestanlıkta takdir-i ilâhi tam bir kadercilik anlamındadır. Bunun içindir ki Protestan inanışta insanların mesleklerinde başarılı olup olmadıklarına göre Tanrı katında yerlerinin belirlenmesi anlayışı hâkimdir. Başarılı ve zengin olanlar Tanrı katında makbuldür ve Tanrı tarafından seçilmiştir. Mesleğinin gereklerini yerine getirmemiş olanlar kovulmuştur. Dolayısıyla zengin olan insan cennete gidecek, fakir olan ise gidemeyecektir. O halde ona acımak, merhamet etmek yersizdir. Bu bir kaderdir ve değiştirilemez.

Artık 'dünyada cehennem, ahirette cenneti yaşamak' gibi dinsel bir inancın yerini her iki dünyada da cenneti yaşamak gibi "kapitalist" bir inanç almıştır:

Burada bizi bekleyen ve hep müşahede ettiğimiz tehlikeye de dikkat çekebiliriz:

Protest yaklaşımıyla teslimiyetçi yaklaşımın aynı yelpazenin birer ucu gibi görüldüğü ama çoğu zaman da iç içe geçtiği bir durumla, günümüzün en çok tartışılan kavram ve olgusuyla karşı karşıya kaldığımızı görüyoruz. Muhafazakârlık...

Muhafazakârlık ve Sivilleşme

Muhafazakârlık modernliğe karşı ilk tepki olarak alındığında; "sekülerleşmeye, hızlı devrimci değişime, hukuk alanında da resepsiyona, geleneğin ve tarihin dışlanmasına karşı çıkış" olarak okunabilir. Bu tarz muhafazakârlık felsefi temelleri olan bir muhafazakârlık türüdür. Batıdaki örnekleriyle bazı muhafazakâr düşünürler, siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri emperyalizme karşı çıkma, dini ve kültürel çoğulculuğu savunma, Amerikan liberal evrenselciliğini eleştirme, Tanrı'ya, tarihe ve geleneğe karşı saldırılara göğüs germe noktasında ortak bir perspektife sahip olma iddiasındadırlar.

İkinci ve reddettiğimiz muhafazakârlık tarzı ise, Amerikan tarzı siyaset anlayışının ve toplum kurgusunun, geç dönem kapitalizmin ve küreselleşme ekonomisinin değer sistemi olarak gündeme getirildiği neo-muhafazakârlıktır.⁶⁴ Muhafazakârlık⁶⁵ kapitalizmin teknolojik yönüyle uyurken, modernizme karşı eleştirisi sadece kültürel yönde odaklanmıştı. Yeni muhafazakârlık ise liberalizmle muhafazakârlığı çok sıkı bir şekilde bütünleştirmiştir.

Yeni Muhafazakârlık her ne kadar devletin kurumları sahiplenmesine karşı çıksa da, onun 'çıplak otorite' olarak kendinden menkul meşruiyetini güçlendirmeye çalışır. Zira devlet sayesinde ayakta durabilecek, devletten nem'alanacaktır.

Eğitimciler de hukukçular gibi kuralların hızlı değişime, ani manevralara ve modernitenin öngördüğü hayat tarzının hukuk kuralları

62] Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

63] Ramazan ALTINTAŞ, a.g.m.

64] Fahrettin ALTUN, "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi",

65] Buradan itibaren "muhafazakârlık" dediğimizde "yeni muhafazakârlığı" kastetmiş olacağız.

ile dayatılmasına karşı muhafazakârdırlar. Bu yüzdendir ki ülkelerde mevzuat ve tedrisat alelacele değiştirilmez. Hatta 'test edilmiş yaşam biçimleri'ne uygun metinler aranır. Ancak günümüzde öğretim-eğitim ve hukuk üretme bakımından insanımıza dayatılmaya çalışılan yeni muhafazakârlık türü, her gün bir yeni kanun çıkarma ve bir sonraki gün bu kanuna yama yapma, eğitim alanında da her dönem farklı bir model uygulama şeklinde tezahür etmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri hukuk ve eğitim formasyonu anlamında donanımsızlık olduğu kadar, arzulanın, gıpta edilen yaşam tarzına uyum sağlama kolaylığıdır.

Din ve devlet işleri ayırımında Ali Fuat Başgil'den mülhem "dinin devlete karşı nisbî de olsa bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesine izin verilmesi" şeklinde tezahür eden muhafazakâr demokrasi anlayışı,⁶⁶ onun modernizmden ve sekülerleşmeden ne denli etkilendiğinin kanıtı sayılabilir. Aynı şekilde, 'paranın dini olmaz' özdeyişi (!) ve yine 'dine dayalı siyaset yapılmaması' anlayışı bir bakıma dini tarif eden ve alanını sınırlayan seküler bir yaklaşımdır. Hatta seküler anlayışla bir nevi 'toplum mühendisliği' dir.⁶⁷

Dikkat edildiğinde görülecektir ki muhafazakârlık ve muhafazakârlar, tarihsel olarak da, felsefi olarak da her zaman pragmatist olmuşlar, 'değişim' adına çıkarları önceleyen bir siyasi tutumu benimsemişlerdir. Türk tipi muhafazakârlık felsefi bir çabanın sonucu bile değildir. Bu yüzdendir ki Tek Parti döneminin gerçekleştirmekte zorlandığı çağdaşlaşma uygulamalarının çok partili hayatta muhafazakâr partiler eliyle gerçekleştirilen 'toplumsal değerlerle barışık Batılılaşma projesi', aksini söyleseler de muhafazakârların eliyle dayatılan rafine bir toplum mühendisliği örneğidir.⁶⁸ Amiyane tabirle 'daha önce de gördüğümüz oyun'un yine 'demos'a dâhil olmak isteyenler eliyle yapılıyor olması ilginçtir. Atina'da Demos dışından birinin Demosa dâhil olmak istemesi ve olması onun özgürlüğe kavuşma-

sı anlamına geliyordu. Bizde de demosa dâhil olmak isteyenlerin de bir özgürlük mücadelesi içinde olduklarını varsaymaktayız. Ancak Türkiye'de özgürlüğünü kaybetmek anlamına geliyor.⁶⁹

Örnekelmeli muhafazakârlık anlatımlarımızdan çıkarılabilecek önemli sonuç; bildik toplum mühendisliği işlevinin tam bir pragmatist yöntemle ve üstelik hukuk eliyle, eğitimcilerin ve hukukçuların alet edilerek yapılıyor olmasıdır. Bu bağlamda çok önemli bir söylem ve bu söylemle birlikte yapılacak iş bizleri bekliyor demektir. Bu işin adı, **iman-amel ilişkisi (bütünlüğü)** kapsamında bir alt yapı oluşturulması söylemi ve işlevidir. Yeterli imanî - amelî - ahlakî ve hukuki donanımdan ve hukuk bakış açısından yoksun (hukukçu olsun olmasın) siyasetçiler eliyle ve hukuku kullanarak yapılan yasalar ve uygulamalarla toplumsal dönüşüm projelerine destek kitaları oluşturmanın önüne geçmek gerekmektedir.

Taksim Gezi Parkı Olayları

Bu tebliği hazırlarken Taksim Gezi Parkı Olayları patlak verdi. Türkiye bambaşka, bu güne kadar örneğini az da olsa gördüğümüz fakat okuyamadığımız bir sivilleşme pratiği ile karşılaştı. Okuyamamıştık, zira biz 60-70'li yılların eğitim yöntemleri ile yontulmuş, yönlendirilmiş ve kurgulanmış bir gençlikten geliyorduk. Mevcut iktidar ve muhalefet de bizden farksız değildi. Onlar da sokağı okuyamamışlardı. Sokakta 'tribün' çocukları vardı ve birbirlerine 'gider yaparak' geliyordu. Bu çocuklar kendilerini yönlendirenlerin de tesirleriyle bir gün fark ettiler ki kendilerinden çok daha önemli birisi kendilerine 'gider' yapıyordu. Her şeyi belirliyor, en üst düzeyden okuduğu dünya haritasını paylaşmıyor, sokaktakini adam yerine koymuyor, çapulcu olarak vasıflandırarak hakaret ediyor, üstelik kendilerinin tabiri ile sokağa 'gider' yapıyordu.

Gerek iktidar, gerekse muhalefet, hatta sivil toplum kuruluşları, siyasi örgütler ve hatta Taksim Gezi Parkı Platformu adıyla 1,5 yıl önce oluşturulmuş Platform da bu çocukları,

66] Yalçın AKDOĞAN, "Muhafazakâr Demokrasi", s. 41.

67] Akif EMRE. "Toplum Mühendisliği Projesi Olarak Muhafazakârlık".

68] Akif EMRE, a.g.m.

69] Burada, sınıf atlama çabasıyla magazin gazetelerine malzeme olan bazı siyasiler ve sanatçılarla ilgili olarak, "Aramıza hoş geldin (.....)" manşetleri hatırlanmalıdır.

sokağı, tribünü okuyamamıştı⁷⁰ Okuyabilenler de kasıtlı olarak devlete, devletin emniyet güçlerine karşı yönlendirmişlerdi.⁷¹

Kimdi bunlar? Üç-beş, 10-20, bazı yerlerde de 40-50 kişilik topluluklar halinde, 20 yaş⁷² altı, her şeyi kendi aralarında paylaşan, yardımlaşan, karşı cins ve yakın arkadaşlık felsefesiyle kurulu, iletişimi en üst seviyede kullanabilen, birçoğu temiz aile çocukları fakat aile ve sistem dışında bırakılmış gençler. Bu gençleri kimse tanımadığı, anlamadığı, anlamak işlerine gelmediği için bunlar da kendi aralarında ortak dil oluşturmuş, kolonilerini kurmuş, yeri geldiğinde de birinin diğerine 'gider' yapabildiği küçük topluluklar.

Evet, yeni bir kuşak geliyordu. İlgilenilmemiş, sistem dışı bırakılmış, sisteme katılmamış, okullarca eğitilememiş / adam yapılamamış, sorumluluğu sadece en yakınındaki insanlarla sınırlanmış, aile, okul, geniş çevre kavramlarına uzak bir gençlik. İktidarların okuldan sonra sivil toplum kuruluşları yerine sadece belediyelerce eğitilmelerine izin verdiği, bu nedenle de nevezur 'Bilgi Evleri' ve 'Gençlik Merkezleri'ne yabancı kalmış bir gençlik. Sistemin aktörlerinin adaleti sağlayamamalarının öfke üreten bir gençlik. Üstelik bu 20 yaş altı gençlik ülke nüfusunun 1/3'ünü, 20 milyonunu oluşturuyordu.

Soğuk savaş mantığı ile devletin, belediyelerin ve polislin uğradığı saldırıları dillendiren, yayınladıkları bildirimlerle Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Merkezi gibi çalışan bazı sözümona STK'ların da belediyeleştiği, devletleştiği bir sistemde bu çocukları **"sokaktan başka kuşatacak bir kurum"** olamazdı. Evet, yanlış okumadınız, **sokak artık bir kurum haline geliyor, kurumlaşıyor.** Bunda da mevcut siyasal, hukuk ve eğitim sisteminin, kavramın ve olgunun içeriğine aykırı sivil toplum anlayışının birinci derecede

70] Bu tebliğimizin siyaset, ekonomi, hukuk ve eğitim kurum ve kuruluşları üzerine tahlilleri değil, bunların muhatapları insanlar, özellikle de gençler üzerine kurulu olduğu gözden kaçırılmamalı.

71] Burada Gezi Olaylarının ikinci haftasında uluslararası kuruluşların olaylardaki dahilini, yönlendiriciliğini ve yıkıcılığını da hatırlamak gerekir.

72] 20 yaş üstü grupları yok saymıyoruz, ancak bunların da sistem dışı bırakılmış olmalarına dair duyguları nedeniyle aynı kategoride değerlendiriyoruz.

payı vardır. Böylesi bir olayı, Sivilleşme yazısı içinde değerlendirmemek büyük bir eksiklik olacaktır.

Tüm dünyada gördüğümüz, İslam Dün-yası'nda da Tahrir olarak isimlendirilen bir sivilleşme olgusuna tanık oluyoruz. Hangi gelişme, hangi akım, hangi moda dünyanın herhangi bir yerinde görülmüş de başka bir ülkeye bulaşmamış? Böyle bir şey düşünteilebilir mi? Bizler hala 68 kuşağı gençleri değil miyiz? Batıda, özellikle de ABD'de yaşanan Wall Street işgali ve işgali planlayan Occupy Hareketi'nin 'dünyayı değiştirmek, yeni bir hayat kurmak' olarak hedeflediği olaylarla Gezi olayları arasında ilişki kurarak, üstelik sadece bu ilişkiyi baz alarak bu eylemin geçiciliğinden, yönlendirildiğinden, örgütler tarafından kullanıldığından hareketle izah etmek de ayrı bir yanlışlık olarak görülmelidir. Ortada artık siyasallaşmış soysal bir hareket vardır ve bu hareket kendiliğinden gelişme de, okyanus ötelereinden faiz lobisi tarafından yönlendirilse de, bir anda tüm ülkede etkin hale ge/tiri/lmiştir. Konu, hareketin bastırılması olmaktan çıkarılıp, bu gençleri anlamak, neden ve nereden geldiklerini sorgulamak, şahsi ve bireysel sorumluluğumuz tahtında olaya soğukkanlı yaklaşarak, bu denli sivilleşmenin bir anda mı toplumu sardığını anlamaya çalışmaktır.

Sözün burasında, toplumsallığın artık inkâr edilemez boyutlara geldiğini, insanların devlet kurumlarının eylem ve işlemlerine karşı artık duyarlı olduğunu, herhangi bir mahalde yapılacak kamu işleminin yerel halka danışılmadan yapılamayacağını görülmesi gerektiğini söylemek bilgilik sayılmamalı. 62 yılına tanıklık ettiğim Taksim Gezi Parkı'nda Topçu Kışlası'na ait tek bir taş parçasına rastlamış olmam, o mahalde, 80 yıldır park olarak kullanılan yerin bir kışlaya, aslında bir AVM ve Rezidansa dönüştürülmek istenmesinin doğuraçağı tepki bilinmeliydi. Hatta bilinmekten öte, böylesi rantiyer işleme geçilmesinin düşünlmemesi gerekirdi. Nitekim iktidar da olaylardan ders almış olmalı ki, en üst makamın ağzından "mahalde bundan böyle -kamuoyu yoklaması anlamına kullanılarak- plebisite (tek seçeneği kullanma özgürlüğüne) gidileceği ifade edildi. Sonuç olarak Taksim'e Gezi Parkı'na artık bir Topçu Kışlası (AVM ve Rezidans) yapmak mümkün olamayacaktır. Bir

başka ifadeyle sivil toplumun haşarı çocukları (çapulcular) devlete ayar vermiş oldular.

Sonuç

Yukarıdan beri ifade etmeye çalıştığımız sivilleşme, patolojik bir şekilde, kontrolsüz olarak yaygınlaştığından şu anki çaresizliği yaşamaktayız. Eğitim sistemimizde sağcılaştırmadan açılmaya, hatta yırtılmaya varan savrulmalar içinde bu gençlere başka bir seçenek bırakılmadığı çok daha önceleri görülmeliydi. Tüm teknolojik imkânlardan en üst düzeyde yararlanabilen bir gençliği 'Soğuk Savaş Yöntemleri' ile kontrol altında tutma isteği geri tepti, tepmeye de mahkûmdu. Yapılacak iş adam yapma(eğitim)dan önce bu gençleri bilgi ile tanıştırmak olmalıydı. Onlara disiplin kurallarını öğretmekten dünyayı ve kendilerini tanımayı öğretmedik.

Herkes şöyle bir geçmişe ve günümüze nazar etmeli. 'Önce insan' diye meydanlarda kitlelere hitap ederken, önce insana ilişkin olarak bu gençlere insan nedir, nasıl bir varlıktır anlatılmış mıdır? Biyoloji dersinin dışında fitratın bilgileri verilmiş midir? Ulusal ve uluslar arası bağımlılık şebekelerinin köleleştirme işlemleri tanıtılmış mıdır? Nefsini, aklını, dinini, neslini ve malını koruma refleksi ve düşüncesi benimsetilmiş midir? Takdir edilmelidir ki bu ameliyenin adı öğretim-eğitimidir ve sürekli yaz-boz tahtasına döndürülen bu milli eğitim sistemi ile bu mümkün görülmemektedir.

Gelinen noktada istemesek de üstümüze üstümüze gelen sivilleşmenin önce bilgisini, sonra da yöntemini, kurallarını belirleme zarureti vardır. Gelecek bizim geleceğimiz, çocuklarımız bizim çocuklarımız ve geleceğimizdir. Çocuklarımıza insanın üç boyutlu ilişkisini öğreterek, onları birbirlerine gider yapmaktan (posta atmalarından) korurken, diğer yandan da sistemin açıklarını/yanlışlarını tespit edip bireysel ve toplumsal sorumluluk temelinde insanca yaşamalarının yolunu bulmalıyız. Sivilleşmenin sivil toplumdan geçtiğini, sivil toplumun da öyle başıboş bırakılmış topluluk olmadığını, fitrî ve vahyi ilkelere donatılmaktan geçtiğini, kendiliğinden sivilleşmenin ve sivil toplumun serseri mayın gibi nereye savrulacağına bilinemeyeceğini görmenin zamanı gelmiştir.

Son Taksim olayları milli eğitim adı altın-

da eğitim yapmak yerine öğretim yapmayı, insanı, tabiatı, yaratıcıyı, tabiatın kanuniyetini, Sünnetullah'ı, insanlar arasındaki ilişkileri sağlıklı öğretmenin yollarını yeniden düşünmeyi hatırlattı. Sivil itaatsiz olarak önümüze çıkan bu tabloyu, "İzzet ve kudretin sadece Allah'a ait olduğunu" kabule yönlendirmenin yollarını aramalıyız.

Sivilleşmeden anladığımız budur.

Kaynaklar

- AKIN, İlhan F.; *Temel Hak ve Özgürlükler*, İst. 1968.
- AKDOĞAN, Yalçın; *"Muhafazakâr Demokrasi"* Alfa Yay., İst. 2004.
- AKDOĞAN, Yalçın, "Din - Devlet İlişkisi ve Cemaatlerin Yapısal Dönüşümü", *Bilim ve Düşünce Dergisi* Sayı.1
- ALTINTAŞ, Ramazan; http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der61/004.htm
- ALTINTAŞ, Ramazan; *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İst. 2005.
- ALTUN, Fahrettin; "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi" *Anlayış Dergisi*, Sayı: 9.
- ARAL, Vecdi; *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İst: 1992.
- ARAL, Vecdi; *"Hukuki Değer Olarak Adalet"*, Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, İst: 1997, Alkım Yay.
- BALCI, Muharrem; *Hukuk Mantığı, BİRİKİMLER*, Sayı: 1. İst: 2003. <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerI/83.pdf>
- BALCI, Muharrem; *Türkiye'de STK'ların Zaafları ve Öneriler, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, BİRİKİMLER -II* <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/101.pdf>
- BALCI, Muharrem; *Hukuk Mesleği ve Misyon - Vizyon Tartışmalarında Tarihi Gerçeklikten Gelecek Tasavvuruna Süreç İşçiliği, BİRİKİMLER -II* <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/90.pdf>
- BALCI, Muharrem; *Tabii Hukukta Hak - Ada-*

- let - Özgürlük Kavramları Analizi (Eleştirel Bakış), *BİRİKİMLER -II* <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/94.pdf>
- BALCI, Muharrem; Ulusal ve Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat (7) 1996. <http://www.muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/87.pdf>
- BHAVE, Vinoba; Özel Olan ve İmha Edilen, *Alternatif Eğitim*, Editör: Matt HERN, Kalkedon Yay., İst: 2008
- BULAÇ, Ali; 22.09.2002, ÖZGÜR-DER'in tertip ettiği "Avrupa Birliği Süreci ve Müslümanlar" konulu Forumda yaptığı konuşma. <http://www.muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/87.pdf>
- DEFNE, Sema; Medeniyetin Anası ve Yaratıcısı Olarak Vakıflar, *BİRİKİMLER -II* <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/99.pdf>
- EMRE, Akif; "Toplum Mühendisliği Projesi Olarak Muhafazakârlık", *Anlayış Dergisi* Sayı: 9.
- ERTEM, Adnan; "Vakıf, Vakfın Menşei İle İlgili Görüşler ve Türk Toplumunda Vakıf", *Yüksek Lisans Tezi*. <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/244.pdf>
- ERTEM, Adnan; "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *Divan*, İlmî Araştırmalar, 1999/1, Sayı 6.
- FALBEL, Aaron; Öğrenme? Tabii... Eğitim? Yok, Hayır Kalsın, *Alternatif Eğitim*, Editör: Matt HERN, Kalkedon Yay., İst: 2008.
- GATTU, John Taylor; Devlet Eğitimi Denen Kabus: Neden Bireysel Düşüncüyü Yok Eden Bu Sistemi Değiştirmeliyiz? *Alternatif Eğitim*, Editör: Matt HERN, Kalkedon Yay., İst: 2008
- GEMALMAZ, M. Semih; *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Beta Yay İst. 1997.
- GÜNER, Orhan Seyfi; Sivil İtaatsizlik, *BİRİKİMLER -I*, İst. 2003. <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerI/69.pdf>
- HACIKADİROĞLU, Vehbi; *Doğal Hukuk Sorunu*, HFSA. Sayı: 4.
- HACIKADİROĞLU, Vehbi; "Haklar ve Ödevler". Derl: Niyazi ÖKTEM - Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ; *Felsefe, Sosyoloji Hukuk ve Devlet*, İst: 2001, Der. Yay.
- HATEMİ, Hüseyin; 1996, Didim'de "Dünya Müslüman Hukukçular Konferansı"nda sunulu Tebliğ. *BİRİKİMLER II*. <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerI/69.pdf>
- HERN, Matt; *Alternatif Eğitim*, Kalkedon Yay. İst. 2008.
- HOFFER, Eric; *Aklın Muhteris Çağı, Ayışığı* Kitapları, İst. 2000.
- ILLICH, İvan; *Okulsuz Toplum*, Şule Yay., İst. Ekim 2010.
- İNAL, Kemal; *Eğitim ve İktidar*, Ütopya Yay., İst. 2008.
- İNAL, Kemal; *Eğitim ve İdeoloji*, Kalkedon Yay., İst. 2008.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya; *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Nehir Yay., İst: 1994.
- KAUFMAN, Arthur; "Hukuk Felsefesi, Hukuk Kuramı, Hukuk Dogmatikliği", çev.: Hayrettin Ökçesiz, HFSA/1, Haz.: H. Ökçesiz, İstanbul, 1993
- KUÇURADİ, Ioanna; "Adalet Kavramı", Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, İst: 1997, Alkım Yay.
- MUMCU, Ahmet; *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yay., Ankara. 2003.
- RAUTER, E.A.; *Düzene Uygun Kafalar Nasıl Oluşturulur*, Bakış Kitaplığı, İst. 1999.
- SARIBAY, Ali Yaşar; *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yay. İst. 1995.
- SULLİVAN, Antohny; "Muhafazakârlık, Çoğulculuk ve İslâm" *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 5.
- SUNGURBEY, İsmet; *Hak Nedir*, Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, İst: 1997, Alkım Yay.
- TAGORE, Rabindranath; Papağanın Masalı, *Alternatif Eğitim*, Editör: Matt HERN, Kalkedon Yay., İst: 2008
- YEŞİL, Rüstü; *Sivilleşme ve Eğitim Üzerine*, <http://www.ilkadimdergisi.net/node/1433>
<http://www.ahilik.gen.tr/>